ST. ROSOWSKI

WPŁYW WIELKOŚCI POM NA KSZTAŁTOWANIE SIĘ KOSZTÓW WŁASNYCH DZIAŁALNOŚCI PODSTAWOWEJ

Państwowe ośrodki maszynowe dostarczają pomocy gospodarstwom chłopskim w wielu dziedzinach produkcji rolniczej. Mechanizują one w tych gospodarstwach poszczególne procesy produkcyjne, wykonują podstawowe prace związane z ochroną roślin oraz zajmują się remontem ich sprzętu rolniczego i montażem urządzeń do mechanizacji pracy w hodowli.

Wymieniony zakres pomocy przyczynia się w konsekwencji do wzrostu wydajności pracy w obsługiwanych przez POM gospodarstwach, którymi głównie są spółdzielnie produkcyjne. Wzrost wydajności pracy w spółdzielniach produkcyjnych wyraża się przede wszystkim w zmniejszaniu nakładów pracy żywej na uzyskaną produkcję rolniczą, a w określonych warunkach doprowadza nawet do bezwzględnego jej wzrostu (np. wzrost plonów).

Ze względu na zakres i siłę oddziaływania POM na wzrost wydajności pracy najważniejsze znaczenie ma jednak mechanizacja procesów produkcyjnych, stanowiąc tym samym podstawową działalność POM. Polega ona na wykonywaniu w obsługiwanych gospodarstwach różnych prac rolnych za pomocą parku traktorowo-maszynowego.

Z charakteru więc działalności POM wynika, że należą one do kategorii przedsiębiorstw rolnych, ponieważ biorą bezpośredni udział (szczególnie w spółdzielniach produkcyjnych) w wytwarzaniu produktów rolniczych. Należy jednak podkreślić, że posiadając podstawowe dla produkcji rolniczej środki pracy (park traktorowo-maszynowy) POM nie dysponuje ziemią (przedmiot pracy) jako podstawowym dla gospodarstwa rolnego środkiem produkcji. Ta okoliczność w sposób zasadniczy odróżnia POM od innych przedsiębiorstw rolnych.

Przede wszystkim POM nie organizuje samodzielnie procesów produkcyjnych. Przy poszczególnych procesach pracy wykonywanych na przykład w spółdzielniach produkcyjnych współdziałają pracownicy POM i spółdzielcy. Oznacza to, że produkcja rolnicza, w której bierze udział POM, oparta jest na kooperacji dwóch przedsiębiorstw. Fakt ten wymaga szczególnie ścisłej współpracy i stałego powiązania pomiędzy POM i obsługiwanymi przez niego spółdzielniami produkcyjnymi nie tylko przy poszczególnych pracach, lecz także w całym cyklu produkcyjnym. Brak bowiem koordynacji pracy w tym samym lub w różnych, lecz zazębiających się procesach produkcyjnych odbija się ujemnie na wynikach produkcyjnych i właściwym wykorzystaniu środków produkcji POM oraz spółdzielni produkcyjnych.

W związku więc z koniecznością stałego współdziałania POM ze spół-

dzielniami produkcyjnymi lub z obsługiwanymi gospodarstwami indywidualnymi powstaje charakterystyczny dla POM i jemu tylko właściwy problem form i metod powiązania oraz współpracy z tymi gospodarstwami. Znajduje to wyraz na przykład w organizowaniu brygad traktorowych oraz w doskonaleniu sposobów ich współpracy z brygadami polowymi.

Zagadnienia te nie występują na przykład w państwowych gospodarstwach rolnych, gdyż te w odróżnieniu od POM dysponują wszystkimi potrzebnymi dla produkcji środkami produkcji.

Innym zagadnieniem w ekonomice POM, które jest konsekwencją tego, że POM nie dysponuje ziemią jako środkiem produkcji, a które występuje tu ze szczególną ostrością, jest wielkość POM jako przedsiębiorstwa. Wielkość takich przedsiębiorstw, jak PGR lub spółdzielnie produkcyjne, określana jest jak gdyby w sposób naturalny, gdyż wynika po prostu z ilości posiadanych użytków rolnych. Ustalanie więc potrzebnej na przykład siły pociągowej, maszyn i narzędzi rolniczych do uzyskania odpowiedniej produkcji nie sprawia większych trudności. W POM natomiast zachodzi konieczność określenia nie tylko potrzebnej ilości parku traktorowo-maszynowego, ale równie racjonalnej wielkości rejonu pracy (strefy obszarowej). Racjonalna w konkretnych warunkach wielkość POM powinna zapewnić mu najwyższą efektywność stosowanej w spółdzielniach produkcyjnych i gospodarstwach indywidualnych mechanizacji prac rolnych.

Wielkość przedsiębiorstwa, a zwłaszcza przedsiębiorstwa rolnego, określa się ilością produktów, wytwarzanych w ciągu określonej jednostki czasu, przy prawidłowym w odniesieniu do danych warunków wykorzystaniu posiadanych środków produkcji i racjonalnej organizacji pracy. Wyrażona za pomocą takiego wskaźnika wielkość przedsiębiorstwa rolnego oznacza jego zdolność produkcyjną.

W warunkach pracy POM jednostką czasu, która świadczy o jego zdolności produkcyjnej, jest okres roczny. Nasuwają się jednak pewne trudności w ustalaniu miernika zdolności produkcyjnej POM. Nie może nim być globalna produkcja rolnicza, realizowana przez gospodarstwa korzystające z pracy POM (spółdzielnie produkcyjne i gospodarstwa drobnotowarowe), głównie dlatego, że jest ona własnością tych gospodarstw, a praca POM jest tylko częścią nakładów poniesionych na produkcję. Trudno przy tym określić odpowiadającą rzeczywistości zależność między wielkością nakładów POM i nakładów własnych obsługiwanego gospodarstwa (np. spółdzielni produkcyjnej) a efektami tych nakładów w realizowanej produkcji. W warunkach pracy POM zachodzi więc konieczność posługiwania się takimi miernikami zdolności produkcyjnej, które wyrażałyby rozmiar działalności (produkcji) podstawowej POM. Jak wiadomo, działalnością (produkcją) podstawową POM są różne prace rolne wykonywane za pomocą parku traktorowo-maszynowego.

Nakłady pracy POM wykonanej za pomocą parku traktorowo-maszynowego na uzyskaną przez obsługiwane gospodarstwa produkcję rolniczą określa się dotychczas ilością wykonanych hektarów orki średniej. Ilość wykonanych hektarów orki średniej nie może być jednak wystarczającym miernikiem wielkości POM jako przedsiębiorstwa. Należy podkreślić, że miernik ten, określając rozmiary produkcji podstawowej

POM, jest funkcją stopnia intensywności produkcji rolniczej obsługiwanych gospodarstw, poziomu mechanizacji procesów produkcyjnych, charakteru produkcyjnego obsługiwanego terenu, organizacji pracy itp. warunków. Wzajemny układ tych warunków wpływa na wysokość nakładów pracy POM.

W związku z tym zachodzi konieczność posługiwania się wskaźnikami, które, określając pośrednio zdolność produkcyjną POM, charakteryzowałyby jednocześnie jego potencjalne możliwości wykonywania produkcji podstawowej.

Jednym z takich wskaźników będzie ilość posiadanych przez POM ważniejszych środków produkcji. Zwiększającej się w przedsiębiorstwie ilości środków produkcji odpowiada wzrastająca jego zdolność produkcyjna. Spośród środków produkcji, w które wyposażone są POM, najważniejsze znaczenie mają traktory jako źródło mechanicznej siły pociągowej przy większości prac rolnych. Stąd też ogólna ilość traktorów z wyszczególnieniem typów jest jednym z podstawowych wskaźników wielkości POM.

Im więcej traktorów w POM, tym większą przedstawia on zdolność produkcyjną (wzrastają możliwości wykonania większej ilości prac rolnych). Oczywiście na zdolność produkcyjną wpływa również stopień wykorzystania traktorów. Sprawa ta należy jednak do sfery czynników głównie organizacyjnych, które powinny być jak najpomyślniej rozwiązywane. Określona jednak ilość traktorów w POM przy zapewnieniu racjonalnych warunków ich eksploatacji stanowi potencjalną możliwość wykonania określonej ilości pracy.

Należy jednak podkreślić, że posługiwanie się tylko tym wskaźnikiem nie może dać pełnego obrazu wielkości POM. Może bowiem okazać się, że ilość pracy wykonywanej przez POM w warunkach większej ilości obsługiwanych użytków rolnych przy małym nakładzie pracy POM na ich jednostkę (określonej ilością hektarów orki średniej na 1 ha przeliczeniowy ziemi ornej) może być zbliżona do ilości wykonywanej pracy przez inny POM obsługujący mniejszą powierzchnię użytków rolnych, lecz przy większym nakładzie pracy POM na jednostkę użytków. W danym wypadku zarówno liczba traktorów, jak i zdolność produkcyjna każdego POM mogą być zbliżone lub nawet takie same, lecz obszar obsługiwanego rejonu i promień jego zasięgu oraz struktura użytków rolnych będą kształtować się zupełnie odmiennie. Nie będą to więc ośrodki o tej samej wielkości i każdy z nich przedstawiać będzie inny ze względu na warunki pracy profil produkcyjny przedsiębiorstwa. Stąd też wniosek, że niezbędnym do określenia wielkości POM wskaźnikiem jest również ilość i rodzaj obsługiwanych przez POM w rejonie jego pracy użytków rolnych. Wskaźnik ten, charakteryzując w pewnym stopniu profil produkcyjny obsługiwanego przez POM rejonu, określa również zdolność produkcyjną POM jako przedsiębiorstwa związanego z wytwarzaniem produkcji rolniczej, a więc z ziemią jako środkiem produkcji. Odpowiednio do wzrastającej ilości użytków rolnych w rejonie POM zwiększa się zasięg terytorialny działalności produkcyjnej POM, co oczywiście nie pozostaje bez wpływu na wyniki działalności podstawowej POM.

W ten sposób do określenia wielkości POM (jego zdolności produk-

cyjnej) należy posługiwać się jednocześnie dwoma wskaźnikami, liczbą traktorów i ilością znajdujących się w rejonie jego pracy użytków rolnych. Mają one praktyczne zastosowanie przy pracach związanych z lokalizacją i rozmieszczeniem POM.

Wielkość przedsiębiorstwa rolnego powinna być rozpatrywana w konkretnych warunkach produkcyjnych i w odniesieniu do danego konkretnie stopnia rozwojowego sił wytwórczych. Stąd też w każdym etapie budownictwa socjalistycznego, na podstawie sprawdzonych w praktyce wielkości poszczególnych POM, dających najlepsze wyniki, państwo może planowo ustalać ich racjonalne wielkości. Racjonalna (w konkretnych warunkach) wielkość POM zapewnić mu powinna najwyższą efektywność ekonomiczną jego działalności podstawowej (mechanizacji prac rolnych).

Wśród wielu wskaźników efektywności ekonomicznej działalności podstawowej POM szczególne znaczenie mają jego koszty własne. Koszty własne działalności podstawowej POM przedstawiają bowiem nakłady pracy żywej i uprzedmiotowionej poniesione przez niego na produkcję rolniczą, czyli stanowią część społecznych kosztów produkcji. Poziom więc kształtowania się społecznych kosztów produkcji zależy w poważnym stopniu od wysokości kosztów własnych POM. Im niższe będą koszty własne, tym wyższa będzie społeczna opłacalność produkcji rolniczej wytwarzanej przy współudziale POM. Dlatego też chodzi o to, aby w każdym POM uzyskane w wyniku jego działalności podstawowej koszty własne były w konkretnych warunkach produkcyjnych najniższe. Wysokość kosztów własnych POM zależy oczywiście od wielu różnych czynników organizacyjnych, gospodarczych, technicznych itp. Wydaje się jednak, że na wysokość kosztów własnych w szczególny sposób wpływa wielkość POM.

Wśród zorganizowanych dotychczas w kraju kilkuset państwowych ośrodków maszynowych istnieje obecnie dosyć znaczna rozpiętość pod względem mocy posiadanego przez nich parku traktorowego. Obok POM małych, wyposażonych w 10—16 traktorów przeliczeniowych (15 KM), funkcjonują POM większe, posiadające 30—60 traktorów przeliczeniowych, i POM duże, w których ilość traktorów dochodzi nawet do 150 traktorów przeliczeniowych. Świadczą o tym dane w tablicy 1, które przedstawiają wielkość POM w skali krajowej pod względem ilości posiadanych przez nie traktorów w 1954 roku.

Przede wszystkim należy wyjaśnić, dlaczego w tablicy 1 za podstawę grupowania POM według ilości posiadanych traktorów przyjęto liczbę 15 traktorów przeliczeniowych. Otóż zadecydował o tym fakt, że ilość traktorów w POM o mniejszych rozmiarach wahała się w granicach od 11,6 do 14,2 traktorów przeliczeniowych. Jak wynika z tablicy 1, liczebność POM w tej grupie jest dosyć znaczna i wynosiła w 1954 roku 12,2%. Byłoby więc błędem przyjęcie za podstawę grupowania większej ilości traktorów. Wówczas wszystkie POM należące do pierwszej grupy znalazłyby się w grupie drugiej.

Tymczasem POM, których park traktorowy nie przekracza 15 traktorów przeliczeniowych, przedstawiają pod względem efektywności swej pracy zupełnie inną jakość przedsiębiorstwa niż POM grupy drugiej, które pod względem mocy posiadanego parku traktorowego były prawie

Tabl. 1. **Struktura wielkości POM pod względem ilości posiadanych traktorów przeliczeniowych (15 KM) w 1954 r.**

Grupa POM wg ilości traktorów przeliczeniowych	Ilość traktorów przeliczeniowych		Liczba POM w % poszczególnych grup
	Ogółem w % poszczególnych grup	Średnio na 1 POM	
I do 15 traktorów	3,5	12,4	12,2
II 16— 30 ,,	11,7	22,4	22,8
III 31— 45 ,,	22,2	37,2	26,4
IV 46— 60 ,,	18,7	52,9	14,9
V 61— 75 ,,	18,1	68,5	11,5
VI 76— 90 ,,	13,6	82,8	7,2
VII 91—105 ,,	5,9	96,9	2,6
VIII 106—120 ,,	4,2	108,7	1,7
IX 121—135 ,,	1,4	123,5	0,5
X 136—150 ,,	0,7	138,0	0,2
Razem	100	—	100

dwukrotnie większe. Sprawę tę wyjaśniają dane przytoczone w następnych tablicach.

Z danych tablicy 1 wynika, że w dalszym ciągu istnieje w kraju bardzo znaczne zróżnicowanie POM pod względem ich wielkości. Najbardziej wymownym tego dowodem jest fakt, że pomiędzy średnią ilością traktorów przypadających na POM w grupie najmniejszych i największych ośrodków istnieje prawie jedenastokrotna różnica. Jeśli chodzi o liczebność poszczególnych grup wielkościowych, to jest rzeczą charakterystyczną, że najliczniejszą była grupa POM posiadających od 31—45 traktorów przeliczeniowych (grupa III). Stanowiły one wraz z grupą POM posiadających 16—30 traktorów przeliczeniowych (grupa II) prawie połowę ogólnej liczby funkcjonujących w kraju w 1954 roku POM.

Należy również podkreślić, że najmniej było tych POM, które posiadały powyżej 76 traktorów przeliczeniowych. Były to POM w grupach VI—X. Liczba ich wynosiła 12,2% ogólnej ilości POM w kraju, czyli równała się liczbie POM najmniejszych, które posiadały do 15 traktorów przeliczeniowych.

Tak ukształtowana struktura wielkości POM świadczy przede wszystkim o tym, że wśród zorganizowanych dotychczas POM przeważają ośrodki o małych rozmiarach, czyli o małej koncentracji parku traktorowo-maszynowego. Wskazuje na to między innymi fakt, że POM, które posiadały do 45 traktorów przeliczeniowych, było 61,4%, jednakże obejmowały one tylko 37,4% ogólnego parku traktorowego, w który wyposażone były POM. Wśród tych POM, objętych w tablicy 1 grupami pierwszą, drugą i trzecią, przeważały z kolei ośrodki posiadające poniżej 30 traktorów przeliczeniowych. Stanowiły one 35% ogólnej ilości POM, a posiadały tylko 14,2% ogólnego parku traktorowego POM. Praktycznie więc moc parku traktorowego wielu tego rodzaju POM (szczególnie tych,

które posiadały do 15 traktorów przeliczeniowych) odpowiadała zdolności produkcyjnej 2—3 brygad traktorowych.

Należy jednak zaznaczyć, że obecnie w dziedzinie rozbudowy dużych POM mamy również znaczne osiągnięcia. Dane w tablicy 1 wskazują, że czwarta część ogólnej liczby POM w kraju (ośrodki posiadające powyżej 60 traktorów przeliczeniowych) skupiała prawie połowę całego parku traktorowo-maszynowego. Oznacza to, że w poważnej liczbie POM uzyskano dosyć wysoki stopień koncentracji techniki maszynowej dla potrzeb gospodarki chłopskiej. Jest to bardziej widoczne dla grupy POM posiadających powyżej 76 traktorów przeliczeniowych, które stanowiąc 12,2% ogólnej liczby POM dysponowały jedną czwartą ogólnej ilości traktorów.

Fakt ten podkreślamy dlatego, gdyż uważamy, że POM o większym parku traktorowo-maszynowym, a co za tym idzie, skupiające stosunkowo duży kolektyw traktorzystów, mechaników i innych specjalistów-mechanizatorów rolnictwa oraz dysponujące dużymi i odpowiednio wyposażonymi warsztatami naprawczymi, czyli posiadające odpowiednie własne zaplecze techniczne — stanowią rzeczywiście poważne punkty oparcia dla rozwoju mechanizacji produkcji rolniczej w gospodarstwach chłopskich.

Wydaje się, że poza pewnymi wyjątkami pozostałe POM ze względu na brak odpowiednich warunków nie spełniają należycie tej roli. Mamy tu na myśli przede wszystkim POM posiadające poniżej 30 traktorów przeliczeniowych, które charakteryzuje wyraźnie mniejsza koncentracja parku traktorowo-maszynowego. Mniejsza ilość tego parku przy zbyt jednostronnym obecnie wyposażeniu (co do rodzaju i typów traktorów i maszyn) w środki produkcji sprawia, że siła oddziaływania mechanizacji tych POM na kształtowanie się produkcji rolniczej i wzrost wydajności pracy w spółdzielniach produkcyjnych są znacznie słabsze, a nawet niewidoczne. W konsekwencji zmniejsza to efektywność stosowanej przez te POM mechanizacji w gospodarstwach chłopskich zarówno zespołowych, jak i indywidualnych. Charakteryzują je bowiem szczególnie wysokie koszty własne działalności podstawowej oraz niskie wykorzystywanie parku traktorowego. Świadczą o tym dane w tablicy 2.

Z danych tych wynika, że w porównaniu do pozostałych pierwszą grupę POM przedstawiającą ośrodki o wielkości poniżej 15 traktorów przeliczeniowych charakteryzują zarówno najwyższe koszty własne, jak i najmniejsze wykorzystanie parku traktorowego.

Odcinając się pod tym względem bardzo wyraźnie od pozostałych, grupa ta stanowi jak gdyby specjalną kategorię POM. Wysokość kosztów własnych przypadających na 1 ha orki średniej jest prawie dwa i pół razy większa od kosztów w najlepszych pod tym względem POM. Jest przy tym rzeczą bardzo charakterystyczną, że w tej grupie POM koszty pośrednie przypadające na 1 ha orki średniej są równe kosztom bezpośrednim.

Należy również podkreślić, że w tej grupie małych POM wzrost kosztów jest tym szybszy, im rozmiary POM są mniejsze. W kilkunastu funkcjonujących tego typu POM na przykład w województwach krakowskim lub rzeszowskim, posiadających po kilka traktorów, koszty włas-

Tabl. 2. **Wykorzystanie traktorów i wysokość kosztów własnych POM w 1954 r.**

Grupa POM wg ilości traktorów przeliczeniowych	Wykonano ha orki średniej na 1 traktor przeliczeniowy	Przeciętne koszty w zł na 1 ha orki średniej									Razem koszty własne ha orki średniej	Wskaźnk kosztów własnych grupa X 100
		Paliwo i smary	Płace pracowników brygad traktorowych	Płace robotników warsztatowych	Pozostałe koszty remontu	Razem koszty bezpośrednie	Wskaźnik kosztów bezpośrednich grupa X 100	Płace pracowników administracyjno-gospodarczych	Inne koszty ogólno-administracyjne	Razem koszty pośrednie		
I do 15	155	35	76	30	73	274	163	132	152	214	428	253
II 16- 30	207	35	64	28	67	194	149	84	49	133	327	194
III 31- 45	212	33	66	21	53	173	132	58	32	90	263	156
IV 46- 60	210	33	63	21	53	170	130	47	27	74	244	144
V 61- 75	236	31	57	19	43	150	115	35	19	54	204	121
VI 76- 90	231	32	58	18	49	157	120	33	20	53	210	124
VII 91-105	219	31	58	18	49	156	119	32	25	57	213	126
VIII 106-120	232	30	54	13	40	137	105	12	11	23	160	95
IX 121-135	230	31	61	13	30	135	103	19	21	40	175	104
X 136-150	240	27	55	10	39	131	100	19	19	38	169	100

ne kształtują się na poziomie prawie czterokrotnie wyższym od najniższych kosztów POM.

Jeśli chodzi o następną pod względem ilości posiadanych traktorów grupę POM — 16—30 traktorów przeliczeniowych, to z danych w tablicy 2 wynika, że jest ona bardzo podobna do pierwszej grupy POM. Podobieństwo to jest szczególnie widoczne w dziedzinie kształtowania się kosztów własnych, szczególnie zaś kosztów bezpośrednich, które pod względem swej wysokości niewiele odbiegają od kosztów bezpośrednich w pierwszej grupie POM. W niektórych pozycjach koszty bezpośrednie tych dwu pod względem wielkości grup POM są nawet jednakowe, na przykład w kosztach paliwa i smarów. Prawie jednakowa jest również wysokość kosztów remontów parku traktorowo-maszynowego, a zwłaszcza robocizny warsztatowej.

Charakterystyczną cechą drugiej grupy POM jest również małe wykorzystanie parku traktorowego. Pod tym względem POM te przewyższają jedynie pierwszą grupę. W porównaniu natomiast z pozostałymi grupami wykorzystanie jest znacznie gorsze.

Z danych tych wynika, że pierwsze dwie grupy POM, które posiadają do 30 traktorów przeliczeniowych, zaliczyć można pod względem wyników ich działalności do jednej jak gdyby kategorii POM. Wspólną dla tych POM cechą charakterystyczną są szczególnie wysokie w stosunku do pozostałych POM koszty własne działalności podstawowej i najniższe wskaźniki wykorzystania traktorów. Należy oczywiście dodać, że wśród tej kategorii POM zdecydowanie gorszymi wynikami odznaczają się szczególnie POM posiadające do 15 traktorów przeliczeniowych.

Mniejsze nieco, lecz jeszcze stosunkowo wysokie koszty własne charakteryzują POM należące w tablicy 2 do trzeciej i czwartej grupy, z których średnio na jeden POM, jak wskazują dane w tablicy 1, przypadało kolejno 37,2 traktorów przeliczeniowych (grupa III) i 52,9 traktorów przeliczeniowych (grupa IV). Podobnie jak poprzednie dwie pierwsze grupy POM również i te charakteryzują prawie jednakowe wyniki na odcinku kosztów i wykorzystywania parku traktorowego. Bardzo charakterystyczne jest podobieństwo szczególnie pod względem wysokości kosztów bezpośrednich, przy których jedynie w kosztach związanych z płacą pracowników brygad traktorowych występuje nieznaczna różnica. Ze względu więc na prawie jednakowe wyniki również i te dwie grupy POM stanowią jak gdyby jedną kategorię POM. Odróżnia się ona od poprzedniej kategorii mniejszych POM znacznie niższymi kosztami własnymi i nieco lepszym wykorzystaniem traktorów. Niemniej jednak jest to kategoria, która w dalszym ciągu dość wyraźnie odcina się od następnych kategorii POM, większych pod względem ilości traktorów. W następnych bowiem grupach większych POM, posiadających ponad 60 traktorów przeliczeniowych, zarówno koszty własne, jak i wykorzystanie traktorów kształtują się znacznie korzystniej. Nie wszystkie jednak POM posiadające ponad 60 traktorów przeliczeniowych charakteryzują podobne wyniki. Istnieje pomiędzy nimi wyraźne zróżnicowanie szczególnie pod względem poziomu kosztów własnych. Zauważyć bowiem można, że POM posiadające 61—105 traktorów przeliczeniowych uzyskają nieco wyższe koszty niż POM posiadające 106—150 traktorów przeliczeniowych. Ma to miejsce zarówno w poziomie kosztów bezpośrednich,

jak i pośrednich. W ten sposób spośród POM posiadających ponad 60 traktorów przeliczeniowych wyodrębniają się wyraźnie dwie jakościowo różne pod względem kosztów własnych kotegorie POM. Jest przy tym rzeczą bardzo charakterystyczną, że POM należące do każdej z tych kategorii osiągają bardzo zbliżone wyniki. Istniejące odchylenia są rzeczywiście mało istotne.

Spośród w ten sposób omówionych wszystkich grup POM zaliczonych przez nas do czterech kategorii najbardziej liczną w stosunku do ogólnej ilości funkcjonujących w 1954 r. POM była pierwsza i druga kategoria POM. Były to ośrodki, które posiadały do 60 traktorów przeliczeniowych (tabl. 1).

Fakt przewagi liczebnej tych POM sprawił, że wyniki ich w decydujący sposób zaważyły na kształtowaniu się ekonomiki POM w ogólnym bilansie gospodarki narodowej. Niskie wykorzystanie parku traktorowego i najwyższe w stosunku do wszystkich POM koszty własne działalności podstawowej obniżyły w konsekwencji w skali krajowej stopień rentowności POM i ekonomiczną efektywność stosowanej przez nie mechanizacji. Z punktu widzenia interesów gospodarki ogólnonarodowej istnienie tych POM powodowało również wzrost wydatków budżetowych państwa, z którego finansowana jest cała działalność POM.

Główną sprawą, którą chcemy podkreślić w związku z omawianiem danych przytoczonych w tablicy 2, to dająca się zauważyć wyraźna zależność pomiędzy wielkością POM (ilością będących w dyspozycji POM traktorów) a wysokością kosztów własnych przeliczeniowych na 1 ha orki średniej. Koszty te wyraźnie maleją w miarę wzrostu rozmiarów POM.

Prawidłowość ta jest szczególnie charakterystyczna w dziedzinie kosztów bezpośrednich i ma duże znaczenie dla określenia racjonalnej wielkości POM i oceny warunków, jakie posiadają POM o różnych rozmiarach w ich walce o obniżkę kosztów własnych. Koszty bezpośrednie są bowiem z punktu widzenia ich źródeł powstawania kosztami bezpośrednio produkcyjnymi. Ich wielkość przypadająca na jednostkę wykonanej pracy (1 ha orki średniej) jest w małym stopniu zależna od ogólnej ilości wykonanych prac. Skoro jednak koszty bezpośrednie są wyższe w POM o mniejszych rozmiarach, to fakt ten jest poważnym argumentem przemawiającym za organizowaniem POM większych.

W POM większych niższe są również koszty pośrednie. Ogólna wielkość kosztów pośrednich związana jest z normalnym funkcjonowaniem i w zasadzie, przyjmując pewne uproszczenie, w małym stopniu jest zależna od rozmiarów POM i ilości wykonywanej pracy. W związku z tym przy większej ilości wykonanych prac (hektarów orki średniej) są one mniejsze. Dlatego też większe POM wykonując więcej pracy mogą skuteczniej walczyć o obniżkę kosztów własnych.

Z przytoczonych dotychczas danych reprezentujących średnią krajową wynikało, że istnieje ścisła zależność pomiędzy wielkością POM a wysokością kosztów własnych. Najogólniej można powiedzieć, że im większy POM, tym koszty własne jego działalności są (z pewnymi odchyleniami) mniejsze. Interesującą zatem sprawą będzie zbadanie, czy prawidłowość ta wynikająca z danych przeciętnych potwierdzona zostanie wynikami POM pracujących w mniej lub więcej zróżnicowanych

Tabl. 3. **Struktura POM pod względem ilości posiadanych traktorów przeliczeniowych (15 KM) w czterech województwach w 1954 r.**

Grupa POM wg ilości traktorów przeliczeniowych	Woj. poznańskie			Woj. warszawskie			Woj. wrocławskie			Woj. opolskie		
	Ilość traktorów przeliczeniowych		Liczba POM	Ilość traktorów przeliczeniowych		Liczba POM	Ilość traktorów przeliczeniowych		Liczba POM	Ilość traktorów przeliczeniowych		Liczba POM
	ogółem w %	średnio na 1 POM		ogółem w %	średnio na 1 POM		ogółem w %	średnio na 1 POM		ogółem w %	średnio na 1 POM	
I do 15	—	—	—	5,6	12,5	3	—	—	—	—	—	—
II 16- 30	6,4	27,9	5	43,6	26,9	14	1,7	24,7	2	6,5	25,5	4
III 31- 45	35,4	36,3	21	25,1	33,7	5	11,0	40,7	8	4,9	37,9	2
IV 46- 60	17,3	53,2	7	16,6	55,6	2	12,1	51,0	7	6,3	49,7	2
V 61- 75	21,7	66,8	7	9,1	61,4	1	22,7	67,3	10	8,1	63,9	2
VI 76- 90	14,5	77,9	4	—	—	—	28,2	83,2	10	15,8	86,6	3
VII 91-105	4,7	99,2	1	—	—	—	20,7	101,9	6	11,7	92,0	2
VIII 106-120	—	—	—	—	—	—	3,6	106,0	1	13,8	109,4	2
IX 121-135	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
X 136-150	—	—	—	—	—	—	—	—	—	32,9	140	3
Razem:	100	—	45	100	—	25	100	—	44	100	—	20
Przeciętna ilość traktorów w 1 POM	—	47,8	—	—	26,8	—	—	67,2	—	—	74,4	—

pod wieloma względami rejonach kraju. W tym celu posłużymy się przykładem wyników POM z kilku województw. Będą to województwa: poznańskie, warszawskie, wrocławskie i opolskie. Reprezentują one trzy największe pod względem zajmowanego obszaru społeczno-ekonomiczne rejony rolnictwa w kraju. Są to rejony środkowo-zachodni (województwo poznańskie) i środkowo-wschodni (województwo warszawskie), oraz południowa część rejonu zachodniego (województwo wrocławskie i opolskie). Wymienione województwa reprezentują jednocześnie trzy wyodrębniające się okręgi produkcyjno-rolnicze (z pewnymi odchyleniami pokrywają się one z rejonami społeczno-ekonomicznymi). Chodzi tu między innymi o pewne różnice w warunkach glebowych i klimatycznych, w kierunkach i intensywności produkcji rolniczej oraz w tym, co nazywamy ogólnie poziomem kultury rolnej.

Strukturę wielkości POM w poszczególnych województwach przedstawiają dane przytoczone w tablicy 3. Wskazują one przede wszystkim na to, że w poszczególnych województwach struktura POM przedstawia się bardzo odmiennie. Zasadnicze różnice polegają głównie na różnym ustosunkowaniu się stopnia rozproszenia i koncentracji parku traktorowego POM.

Pod tym względem najbardziej wymownymi danymi są liczby POM posiadających poniżej 45 traktorów przeliczeniowych, obrazujące stopień rozproszenia, i powyżej 45 traktorów, obrazujące stopień koncentracji, z uwzględnieniem ilości znajdujących się w tych kategoriach POM traktorów przeliczeniowych.

Jak wskazują dane, w poszczególnych województwach POM posiadających do 45 traktorów przeliczeniowych było około (licząc według kolejności podanej w tablicy 3) 57, 88, 23 i 30 procent ogólnej liczby POM. W tych ośrodkach znajdowało się kolejno: 41,8; 74,3; 12,7 i 11,4 procent parku traktorowego, w który wyposażone były POM każdego województwa. Dane te wskazują na stopień rozproszenia parku traktorowego na terenie każdego województwa. Największy stopień rozproszenia jest w województwie warszawskim, gdzie 88% to przeważnie POM małe, posiadające najczęściej około 20,9 traktorów przeliczeniowych. Najmniejsze natomiast rozproszenie parku traktorowego zaobserwowaliśmy w województwie opolskim i wrocławskim. Pod tym względem oba te województwa są do siebie bardzo podobne i posiadają niewielką tylko liczbę POM małych. Zauważyć przy tym można, że w tych dwóch województwach, w porównaniu na przykład z warszawskim, większa jest na ogół średnia ilość traktorów przypadających na jeden POM tej kategorii.

W zupełnie odwrotnej natomiast kolejności uszeregować można poszczególne województwa pod względem liczby znajdujących się tam POM dużych, posiadających powyżej 75 traktorów przeliczeniowych. Porównanie liczby tych POM z wielkością parku traktorowego, w który były wyposażone w poszczególnych województwach, przedstawia się następująco:

w woj. poznańskim	— 11%	POM	— skupiało	19,2%	parku	traktorowego
„ wrocławskim	— 38%	„	„	52,3%	„	„
„ opolskim	— 50%	„	„	74,2%	„	„

Z porównania tego wynika, że najwyższy stopień koncentracji był w województwie opolskim, a następnie wrocławskim. Te dwa sąsiadujące ze sobą województwa, podobnie jak w poprzednim wypadku, zbliżone są również do siebie pod względem koncentracji parku traktorowo-maszynowego.

Koncentrację tę określają dwa wskaźniki: odsetek liczby POM powyżej 75 traktorów przeliczeniowych, który w danym wypadku jest najwyższy w województwach zachodnich, i odsetek ilości traktorów w tej kategorii POM. Im wyższy jest drugi wskaźnik od pierwszego, czyli im większa jest między nimi różnica, tym większy jest stopień koncentracji parku traktorowego. Oznacza on praktycznie, w jakim stopniu POM danego województwa przedstawiają poważne, o skoncentrowanej technice i kadrach, ośrodki, stanowiące dostateczne oparcie dla mechanizacji produkcji w gospodarstwach chłopskich.

Pod tym względem przodują POM w województwach południowo-zachodnich. Świadczy o tym fakt, że na przykład w województwie wrocławskim w 7 większych pod względem ilości traktorów POM znajdowała się aż jedna czwarta traktorów, a w województwie opolskim tylko 3 POM posiadały prawie jedną trzecią ogólnej ilości traktorów tego województwa. Mniejszy stopień koncentracji parku traktorowego charakteryzuje POM w województwie poznańskim. W tym rejonie przeważają POM o średniej i małej wielkości.

Zupełnie odmienny charakter pod względem swych rozmiarów przedstawia POM w województwie warszawskim, reprezentującym w kraju rejon średnio-wschodni. Jak wynika z tablicy, przeważają tu POM małe przy nieznacznej liczbie (3) POM o średniej wielkości, skupiającej około jednej czwartej traktorów tego województwa. Możemy zatem powiedzieć, że POM w województwie warszawskim dysponują przeważnie niewielkim parkiem traktorowo-maszynowym. W związku z tym i liczebność kadry mechanizatorów w każdym POM jest niewielka. Jeżeli więc chodzi o siłę oddziaływania tych POM na kształtowanie się produkcji rolniczej w rejonach obsługi, to ma ona ograniczone rozmiary. POM te ze względu na słabe uzbrojenie techniczne nie przedstawiają również potencjalnie dostatecznego zaplecza technicznego w postaci bazy remontowej zarówno dla potrzeb własnych, jak i dla gospodarstw chłopskich.

Wyrazem różnic w rozmiarach POM, a więc i w ich profilu ekonomiczno-produkcyjnym w poszczególnych województwach jest wskaźnik ilości traktorów przypadających przeciętnie na jeden POM danego województwa. Wprawdzie nie wskazuje on na strukturę POM, czyli na ciężar gatunkowy poszczególnych grup wielkościowych, niemniej jednak dla praktyki może być wystarczający, gdyż charakteryzuje w sposób syntetyczny stopień koncentracji parku traktorowego POM. Świadczą o tym dane w tablicy 3, z których wynika, że ilość traktorów przypadająca przeciętnie na jeden POM jest najmniejsza w województwie warszawskim, a największa w województwie opolskim. Województwa te, jak wykazaliśmy poprzednio, charakteryzuje pod względem struktury POM najmniejszy i największy stopień koncentracji parku traktorowego.

Pośrednie miejsce w przeciętnej wielkości POM zajmują województwa poznańskie i wrocławskie, przy czym to ostatnie podobnie jak pod względem struktury POM jest również bardzo zbliżone do województwa opolskiego.

Wskaźnik przeciętnej wielkości POM w danym okręgu (np. województwie) określa na ogół najczęściej spotykaną wielkość POM, daje zatem również pewien pogląd na strukturę POM. Ma to jednak miejsce tylko w tym wypadku, jeśli rzeczywiście pomiędzy poszczególnymi grupami wielkości POM występują istotne (większe) różnice, na przykład województwa warszawskie, poznańskie, wrocławskie. W województwie opolskim natomiast, w którym liczba POM w poszczególnych grupach jest prawie jednakowa, wskaźnik — 74,2 traktorów przeliczeniowych w jednym POM — nie jest zbliżony do żadnej grupy. Nie oznacza to jednak, że wskaźnik ten nie ma tu żadnego znaczenia. W sposób wystarczająco dokładny odzwierciedla on uzyskany w tym województwie stopień koncentracji parku traktorowego POM. Stąd też dla celów porównawczych w tym zakresie może być stosowany.

Przeprowadzona przez nas analiza struktury POM pozwoliła wyjaśnić stopień zróżnicowania wielkości POM w poszczególnych województwach. Stwierdziliśmy na podstawie szeregu wskaźników, że był on dość duży. Nasuwa się więc pytanie, w jakim stopniu zróżnicowanie to znalazło swoje odbicie w wynikach pracy POM poszczególnych województw. Zagadnienie to obrazują dane w tablicy 4.

Tabl. 4. **Wykorzystanie traktorów i wysokość kosztów własnych POM w badanych województwach w 1954 r.**

Województwo	Średnia ilość traktorów przeliczeniowych na 1 POM	Wysokość kosztów własnych w zł na 1 ha orki średniej		
		Bezpośrednie	Pośrednie	Ogółem
Warszawskie	26,8	168,6	100,5	269,1
Poznańskie	47,8	138,8	68,7	207,5
Wrocławskie	67,2	136,0	63,0	199,3
Opolskie	74,4	129,2	57,1	186.3

Dane w tablicy 4 wskazują, że wzrastającej w poszczególnych województwach przeciętnej wielkości POM towarzyszą malejące koszty własne 1 hektara orki średniej. Jednostkowe koszty własne są najwyższe w województwie warszawskim, a najniższe w województwie opolskim, co odpowiada najmniejszej i największej ilości traktorów przeliczeniowych przypadających przeciętnie na jeden POM. Wskaźnik kosztów w pozostałych dwóch województwach, zajmujących miejsce pośrednie, wykazuje również pewną prawidłowość zmniejszenia się kosztów własnych w miarę zwiększania się przeciętnej ilości traktorów w jednym POM.

Z uwagi na to, że każde niemal z badanych województw przedstawia odmienne warunki przyrodniczo-ekonomiczne, w jakich pracują tamtejsze POM, wniosek o zależności poziomu kosztów od wielkości POM,

wyciągniętych na podstawie danych z tablicy 4, budzić może zastrzeżenie. Jest to możliwe tym bardziej, że poza wynikami POM województwa warszawskiego przeciętne koszty własne POM w pozostałych województwach są bardzo do siebie zbliżone, wykazując stosunkowo niewielkie pod względem swego poziomu zróżnicowania. Można więc przypuszczać, że niższe przeciętne koszty POM w danym województwie spowodowane są nie większymi rozmiarami POM, lecz korzystniejszymi warunkami, w jakich one pracują.

Najwyższy poziom kosztów własnych w POM województwa warszawskiego był w rzeczywistości spowodowany znacznie mniej korzystnymi warunkami pracy w porównaniu z innymi województwami. Średnia na przykład wielkość spółdzielni produkcyjnych w województwie warszawskim wynosiła 110 ha użytków rolnych, podczas gdy w województwie opolskim — 230 ha, w województwie poznańskim — 189 ha i w województwie wrocławskim — 205 ha. A zatem wielkość przeciętna spółdzielni w województwie warszawskim była prawie dwukrotnie mniejsza od przeciętnej wielkości spółdzielni w pozostałych województwach.

Innym czynnikiem, który niewątpliwie zaważył na tym, że najwyższe koszty uzyskały POM województwa warszawskiego, był stosunkowo duży udział ich prac w gospodarstwach indywidualnych. Na gospodarstwa te przypadało bowiem w ciągu roku prawie 12% ogólnej ilości prac wykonanych przez POM tego województwa. Jeśli chodzi natomiast o POM pozostałych województw, to ilość pracy wykonanej przez nie w gospodarstwach indywidualnych była znacznie mniejsza. W stosunku do ogólnej ilości prac wykonanych w ciągu roku wynosiła ona w województwie opolskim — 1,6, wrocławskim — 1,8%, poznańskim — 5,0%.

W rezultacie więc większego udziału pracy POM województwa warszawskiego w gospodarstwach indywidualnych, jak i przewagi w obsługiwanych spółdzielniach spółdzielni małych, poziom kosztów własnych POM tego województwa był znacznie wyższy od kosztów POM pozostałych województw. Tłumaczy się to tym, że praca parkiem traktorowo-maszynowym w mniejszych obszarowo gospodarstwach, a więc w gospodarstwach indywidualnych i w małych spółdzielniach, powoduje między innymi większe zużycie paliwa, zmniejsza ilość czasu pracy przeznaczoną na pracę efektywną. Rosną zatem koszty paliwa oraz robocizny (wzrasta opłata za czas efektywnie nie przepracowany).

W znacznie korzystniejszych pod tym względem warunkach pracowały POM w województwie opolskim, które spośród badanych województw wykonywały najmniej pracy w gospodarstwach indywidualnych i obsługiwały największe pod względem obszaru spółdzielnie produkcyjne. Dlatego też poziom kosztów tych POM był najniższy. W obu jednak tych skrajnych pod względem warunków pracy POM województwach, jak również w pozostałych obserwujemy tę samą ogólną prawidłowość — niższe koszty w większych pod względem ilości parku traktorowego POM. Wskazują na to dane tablicy 5.

Dane tablicy 5 przedstawiają wyniki POM każdego województwa w poszczególnych grupach wielkościowych POM. Jako przedział klasowy poszczególnych grup wielkościowych przyjęto (podobnie jak w tablicy 2) 15 traktorów przeliczeniowych. Umożliwia to porównanie wyników badanych województw z danymi reprezentującymi wyniki prze-

Tabl. 5. **Kształtowanie się kosztów własnych w zależności od wielkości POM w badanych województwach w 1954 r.**

Liczba traktorów przeliczeniowych		Liczba POM w grupie	Wysokość kosztów w zł na 1 ha orki średniej								Wykonano ha orki średniej na 1 traktor przeliczeniowy
od — do	średnio na 1 POM		Paliwo i smary	Płace pracowników brygad traktorowych	Koszty remontowe	Razem koszty bezpośrednie	Płace pracowników administracyjno-gospodarczych	Inne koszty ogólnogospodarcze	Razem koszty pośrednie	Koszty własne ogółem	
Województwo warszawskie											
do 15	12,5	3	31,8	69,8	124,2	225,8	108,6	80,7	189,3	415,1	195,4
16— 30	20,9	14	29,7	52,9	87,7	170,3	66,7	32,0	98,7	269,0	257,7
31— 45	33,7	5	27,7	66,2	87,2	181,1	55,1	38,1	93,2	274,3	249,7
46— 60	55,6	2	29,4	66,8	71,5	167,7	51,0	32,2	83,3	251,0	220,0
61— 75	61,4	1	27,6	62,7	55,7	146,0	33,8	37,6	71,4	217,4	255,0
Województwo poznańskie											
16— 30	27,9	5	31,8	60,5	57,2	149,5	60,5	41,4	101,9	251,4	211,8
31— 45	36,3	21	29,1	59,8	55,9	144,8	52,4	27,6	80,0	224,8	227,8
46— 60	53,2	7	30,9	58,7	50,9	140,5	44,3	23,3	67,6	208,1	218,0
61— 75	66,8	7	30,3	56,9	55,5	142,7	37,3	20,8	58,1	200,8	236,2
76— 90	77,9	4	28,9	52,9	40,2	122,0	33,3	18,6	51,9	173,9	273,9
91—105	99,2	1	32,1	62,1	37,6	131,8	33,7	14,8	48,5	180,3	266,0
Województwo wrocławskie											
16— 30	24,7	2	28,5	51,0	68,5	148,0	61,1	31,8	92,9	240,9	301,7
31— 45	40,7	8	32,1	65,1	58,5	153,7	57,8	20,6	78,4	232,1	217,2
46— 60	51,0	7	32,8	55,8	64,3	152,9	53,0	32,6	85,6	238,5	205,7
61— 75	67,3	10	30,2	52,1	52,1	134,4	40,1	24,6	64,7	199,1	229,4
76— 90	83,2	10	30,5	49,2	49,8	129,5	33,9	21,2	55,1	184,9	245,5
91—105	101,9	6	30,6	53,3	52,5	136,4	30,7	19,8	50,5	186,9	257,4
106—120	106,0	1	29,2	48,4	52,3	129,9	39,7	23,5	63,2	193,1	202,6
Województwo opolskie											
16— 30	25,5	4	32,1	55,6	51,9	139,6	60,5	36,0	96,5	236,1	212,9
31— 45	37,9	2	30,2	54,7	42,8	127,7	53,7	32,5	86,2	213,9	214,6
46— 60	49,7	2	33,7	60,1	44,7	138,5	45,9	32,7	78,6	217,1	193,3
61— 75	63,9	2	29,3	58,2	59,9	147,4	40,3	24,2	64,5	211,9	214,8
76— 90	86,8	3	27,5	44,1	46,6	118,2	28,5	22,6	51,1	169,3	229,6
91—105	92,0	2	30,3	50,7	51,2	132,2	35,6	26,7	62,3	194,5	185,9
106—120	109,4	2	27,0	48,1	50,2	125,3	29,8	17,7	47,5	172,6	220,1
121—135	Tej wielkości POM nie było										
136—150	140,0	3	30,3	56,2	39,6	126,1	21,8	23,0	44,8	170,9	219,1

ciętne w kraju. Pomimo że badane województwa przedstawiają różne rejony społeczno-ekonomiczne, a więc odmienne pod względem warunków przyrodniczych (glebowo-klimatycznych) i ekonomicznych, zauważyć można, że w każdym z nich istnieje wyraźna rozpiętość pod względem wysokości kosztów własnych w poszczególnych grupach wielkości POM. W zasadzie koszty własne w POM o większych rozmiarach są niższe od kosztów POM mniejszych. Potwierdza się więc nasz wniosek wynikający z analizy danych dotyczących przeciętnych wyników POM w całym kraju, że (poza pewnymi wyjątkami) wyższej koncentracji parku traktorowego POM towarzyszą inne koszty własne ich działalności podstawowej. Prawidłowość ta ma więc miejsce w różnych warunkach pracy POM. Różnice pomiędzy kosztami POM poszczególnych rejonów kraju polegają jedynie na tym, że kształtują się one na różnym poziomie, co wynika z różnych w tych rejonach warunków pracy POM. Niższy lub wyższy poziom kosztów w konkretnych warunkach jest jednak zróżnicowany zależnie od wielkości poszczególnych POM. Wniosek ten ma również bardzo duże znaczenie praktyczne, gdyż wskazuje po pierwsze na to, że organizowane POM powinny być takiej wielkości, jaka pozwoliłaby na uzyskanie najniższych kosztów własnych, i po drugie, że badania racjonalnej wielkości POM z uwagi na różne warunki należy przeprowadzać oddzielnie dla poszczególnych, wyodrębniających się rejonów społeczno-gospodarczych kraju. POM o tej samej bowiem wielkości, lecz pracujące (jak wskazują dane w tablicy 5) w różnych pod względem warunków województwach, charakteryzuje inna wysokość kosztów.

Dane w tablicy 5 (podobnie jak w tablicy 2) wskazują, że o ile koszty bezpośrednie wykazują niewielką tendencję zniżkową w większych POM i na ogół utrzymują się prawie na jednym poziomie, o tyle koszty pośrednie obniżają się bardzo szybko. Jest to związane z szybkim zwiększeniem ilości wykonywanych prac w tych POM. W konsekwencji struktura kosztów 1 ha orki średniej z podziałem na koszty bezpośrednie i pośrednie w zależności od wielkości POM ulega zmianom. Świadczą o tym dane przytoczone w tablicy 6.

W każdym przedsiębiorstwie chodzi przecież o to, aby malały zarówno koszty bezpośrednie, jak i pośrednie. W rezultacie dobrej gospodarki POM jego działalności finansowej winno więc towarzyszyć zjawisko wzrostu w strukturze kosztów 1 ha orki średniej kosztów bezpośrednich i malejącego udziału w nim kosztów pośrednich. Jak wykazują przytoczone w tablicy 6 liczby, tendencji takiej sprzyja wzrost wielkości POM.

Ogólnie jednak stwierdzić należy, że koszty pośrednie są na ogół wysokie nawet w POM o większych rozmiarach. Niekorzystnym szczególnie objawem jest zjawisko, kiedy koszty pośrednie przewyższają lub nawet dorównują kosztom bezpośrednim. A właśnie ze zjawiskiem tym mamy do czynienia szczególnie w pierwszej, obrazującej przeciętne dane w kraju, grupie POM.

Z tablicy 6 wynika, że zmniejszenie się kosztów ogólnych 1 ha orki średniej ma miejsce zarówno w kosztach bezpośrednich, jak i pośrednich. Różny jest jednak stopień ich obniżki. Najmniejsza obniżka jest w kosztach bezpośrednich, większa natomiast, co jest zupełnie zrozu-

Tabl. 6. **Struktura kosztów 1 ha orki średniej w zależności od rozmiarów POM w badanych województwach**

Grupy POM wg ilości traktorów przeliczeniowych	Koszty bezpośrednie i pośrednie w % do ogólnych kosztów 1 ha orki średniej									
	Warszawskie		Poznańskie		Opolskie		Wrocławskie		Średnio w kraju	
	bezpośrednie	pośrednie	bezpośrednie	pośrednie	bezpośrednie	pośrednie	bezpośrednie	pośrednie	bezpośrednie	pośrednie
I 15	54,4	45,6	—	—					50,0	50,0
II 16— 30	63,3	36,7	59,5	40,5	39,1	40,9	70,2	29,8	58,3	41,7
III 31— 45	66,0	34,0	64,4	35,6	59,7	40,3	66,2	33,8	65,8	34,2
IV 46— 60	72,4	27,6	67,5	32,5	63,8	36,2	64,1	35,9	69,7	30,3
V 61— 75	62,2	32,8	71,1	28,9	69,6	30,4	67,5	32,5	73,5	26,5
VI 76— 90	—	—	70,2	29,8	69,8	30,2	70,2	29,8	74,7	25,3
VII 91—105	—	—	73,1	26,9	68,0	32,0	72,9	27,1	73,2	26,8
VIII 106—120	—	—	—	—	72,6	27,4	67,3	32,7	85,6	14,4
IX 121—139	—	—	—	—	—	—	—	—	77,1	22,9
X 136—150	—	—	—	—	73,8	26,2	—	—	77,5	22,5
Średnio	62,7	37,3	68,9	33,1			68,2	31,8	62,9	37,1

miałe, w kosztach pośrednich. W miarę bowiem jak wzrasta ilość pracy, zmniejszają się koszty pośrednie na jednostkę wykonanej pracy.

Zachodzi jednak pytanie, dlaczego w strukturze kosztów 1 ha orki średniej maleją koszty bezpośrednie w POM o większych rozmiarach. Zjawisko to wyjaśniają dane zamieszczone w tablicach 2 i 3. Wynika z nich, że spośród kosztów bezpośrednich najmniejszym wahaniom ulegają koszty paliwa i smarów. Są one prawie jednakowe we wszystkich grupach POM, stanowiąc około $^1/_5$ wysokości kosztów bezpośrednich i około 10—15% kosztów ogólnych na 1 ha orki średniej. Występujące odchylenia wyrażać mogą różne zużycie paliwa na 1 ha orki średniej w zależności od stopnia zwięzłości gleb (gleby zwięzłe powodują wyższe, a lżejsze — niższe zużycie paliwa).

Odchylenia w wysokości kosztów paliwa mogą być również w pewnym stopniu spowodowane różną wielkością pól, na których POM wykonuje prace za pomocą parku traktorowego. Wydaje się jednak, że tego rodzaju przyczyna jest mało istotna. Porównując bowiem występujące różnice w wielkości obsługiwanych spółdzielni (które w pewnym stopniu odzwierciedla wielkość pól) przez POM należące do poszczególnych grup wielkościowych przekonamy się, że są one niewielkie. W poszczególnych województwach dochodzą one średnio do rzędu 30—50 ha użytków rolnych. Oznacza to, że w warunkach, kiedy spółdzielnia posiada kilkanaście przynajmniej pól, również ich wielkości są praktycznie mało istotne, i wydaje się, że nie stanowią ważniejszej przyczyny, która powodowałaby różne zużycie paliwa.

Przy stosunkowo niewielkim zróżnicowaniu w poziomie kosztów paliwa zauważyć jednak można, że istnieje pewnego rodzaju tendencja zmniejszania się tych kosztów w większych pod względem swych roz-

miarów POM. Szczególnie wyraźnie daje się zaobserwować na przykładzie danych reprezentujących średnią krajową w tablicy 2. Nasuwa się więc pytanie, co jest główną przyczyną tego zjawiska. Otóż przeprowadzone przez nas badania w konkretnych POM wykazują, że na ilość zużytego paliwa w stosunku do 1 ha orki średniej wykonanych prac w poważnym stopniu wpływa ilość przejazdów wykonywanych traktorami w rejonie pracy POM. W celu zmniejszenia ilości tych przejazdów konieczne staje się wyposażenie brygad traktorowych we wszystkie potrzebne im maszyny i narzędzia rolnicze w poszczególnych okresach prac polowych, w podręczny warsztat naprawczy itp. W innym bowiem wypadku każda brygada zmuszona jest wypożyczać maszyny z innych brygad lub drobne nawet remonty przeprowadzać w warsztacie POM. W związku z tym zwiększa się ilość przejazdów traktorami i wzrasta zużycie paliwa na każdy hektar orki średniej. Wyposażenie brygad w potrzebny im sprzęt i urządzenia bazy jest jednak znacznie łatwiejsze w POM o większych rozmiarach, gdyż dysponują one większą ilością maszyn i większym ich asortymentem. Stąd też brygady tych POM są bardziej samodzielnymi jednostkami niż brygady w POM małych i w związku z tym mają znacznie mniej pustych przejazdów traktorami w swoim rejonie pracy.

W rezultacie powoduje to mniejsze zużycie paliwa i niższe jego koszty przypadające na 1 ha orki średniej. Tak więc na koszty paliwa wpływa głównie nie wielkość obsługiwanych przez POM spółdzielni (czego jednak nie negujemy zupełnie), lecz wielkość POM. Większe POM znajdują się pod tym względem w korzystniejszych warunkach, gdyż możliwa jest w nich lepsza organizacja pracy.

Małym również wahaniom (nieco większym od kosztów paliwa) ulegają także koszty związane z płacą pracowników brygad traktorowych, przy czym w miarę zmniejszania się rozmiarów POM w pozycji kosztów związanych z płacami rosną głównie wydatki za czas efektywnie nie przepracowany, jak na przykład przestoje i przejazdy (praca za godziny), a więc płace nie mające nic wspólnego z wykonywaniem norm zmianowych. Przechodząc jednak od mniejszych do większych POM, struktura kosztów bezpośrednich pod względem płac wyraźnie się poprawia. Rosną bowiem wydatki za pracę efektywną, a zmniejszają się inne wydatki. Pomimo pewnych odchyleń płace w strukturze kosztów zajmują około 35—39% kosztów bezpośrednich, a w porównaniu z kosztami ogólnymi 1 ha orki średniej wynosi około 25—30%.

W odróżnieniu od tych dwóch pozycji kosztów bezpośrednich najszybciej w miarę zwiększania się rozmiarów POM maleją koszty remontów. Zjawisko to zasługuje na uwagę tym bardziej, że koszty remontów stanowią najwyższą dotychczas (obok kosztów robocizny przy obsłudze parku traktorowo-maszynowego) pozycję kosztów bezpośrednich. Jak wskazują dane w tablicy 2, a także dane z województwa warszawskiego w tablicy 5, koszty remontów w mniejszych POM znacznie przewyższają koszty robocizny. Według przeciętnych danych w kraju (tabl. 2) koszty remontów wynoszą około 27% ogólnych kosztów 1 ha orki średniej.

W poszczególnych województwach wahają się one w granicach 22—30% kosztów 1 ha orki średniej.

Niższe koszty remontów w większych pod względem swych rozmiarów POM spowodowane są głównie lepiej zorganizowaną bazą remontową (warsztaty w tych POM są pod względem zdolności remontowej przede wszystkim znacznie większe, co oznacza, że wyposażone są w większą i bardziej różnorodną ilość urządzeń, obrabiarek, oprzyrządowania itp.). Umożliwia to nie tylko sprawniejsze przeprowadzenie remontów parku traktorowo-maszynowego, ale również — seryjne w pewnym stopniu produkowanie i regenerację dla własnych potrzeb niektórych brakujących często materiałów remontowych i części zamiennych.

Wartość tych części i materiałów, liczona następnie przy różnych remontach według kosztów produkcji, wpływa z kolei na obniżenie się kosztów remontów.

Należy również podkreślić, że w większych pod względem swych rozmiarów warsztatach zatrudniona jest również większa ilość robotników. Ta okoliczność pozwala na szersze stosowanie podziału pracy i umożliwia jej prawidłowe organizowanie. Zwiększa się przez to wydajność pracy robotników warsztatowych, co z kolei przyczynia się do zmniejszenia kosztów remontów.

W miarę przechodzenia od mniejszych do większych pod względem swych rozmiarów POM znacznie szybciej niż koszty bezpośrednie obniżają się koszty pośrednie, co spowodowane jest bezwzględnym wzrostem globalnej ilości prac POM. W stosunku do ogólnych kosztów 1 ha orki średniej w POM małych koszty te są bardzo wysokie. Z danych w tablicy 2 wynika, że w POM, które posiadają poniżej 45 traktorów przeliczeniowych, koszty pośrednie dorównują albo przewyższają swą wysokością (co jest częstym zjawiskiem) koszty paliwa i smarów oraz robocizny pracowników eksploatacyjnych. Z punktu widzenia ekonomiki POM, jak i przedsiębiorstwa taka struktura kosztów jest bardzo niekorzystna. Jeżeli spośród kosztów pośrednich rozpatrywać tylko koszty ogólnoadministracyjne, to sytuacja w małych POM jest również bardzo niezadowalająca. Koszty te bowiem w POM posiadających nawet około 50—60 traktorów przeliczeniowych równają się prawie lub przewyższają koszty paliwa i smarów (tabl. 2 i 5).

Wszystko to wskazuje na konieczność bardzo radykalnej zmiany struktury POM pod względem ich wielkości. W tym celu należy rozbudować istniejące obecnie, zbyt małe POM do większych rozmiarów, co również należy brać pod uwagę przy organizowaniu nowych POM. Przy wzroście ogólnej ilości prac koszty pośrednie na jednostkę wykonanej pracy szybko maleją. Z liczb na przykład w tablicy 2 wynika, że w grupie POM o najniższych kosztach pośrednich (grupa VII) były one w porównaniu z POM grupy II sześciokrotnie mniejsze. Jeśli chodzi natomiast o ogólną ilość prac wykonanych średnio przez jedna POM w grupie VII, to była ona tylko 5,3 razy większa od POM II grupy i wynosiła około 25 000 ha orki średniej w ciągu roku przy około 4 700 ha orki średniej w II grupie.

Na zmniejszenie kosztów własnych wpływa jednak nie tylko ogólny wzrost wykonywanych prac, ale głównie wzrost wykorzystania traktorów (tabl. 2 i 5). Wskaźniki wykorzystania traktorów w tablicy 5 wymagają jednak dodatkowego wyjaśnienia, gdyż wynika z nich na przykład, że POM województwa warszawskiego, które charakteryzuje naj-

wyższy poziom kosztów, uzyskały jednocześnie najlepsze wykorzystanie traktorów w stosunku do POM pozostałych województw. Przeczy to więc naszym wnioskom, że lepsze wykorzystanie traktorów doprowadza do zmniejszenia się kosztów własnych. W rzeczywistości jednak lepsze wykorzystanie traktorów w POM województwa warszawskiego było spowodowane tym, że w 1954 roku POM tego województwa około 25% prac wykonały przy likwidacji odłogów na terenach województw olsztyńskiego i koszalińskiego. W rezultacie na jeden traktor przeliczeniowy przypadało w ciągu roku średnio 245,7 ha orki średniej. Biorąc jednak za podstawę tylko prace wykonane na terenie własnego województwa, wskaźnik ten wynosił 183,6 ha orki średniej i był najniższy spośród badanych województw. Pomimo że wysokie wykorzystanie traktorów w POM województwa warszawskiego było spowodowane nadzwyczajnie sprzyjającymi warunkami, to jednak dane z tablicy przedstawione w sposób graficzny w zamieszczonym niżej wykresie (wykres 1) obrazują istniejącą zależność pomiędzy stopniem wykorzystania traktorów a wysokością kosztów własnych POM.

Wykres 1

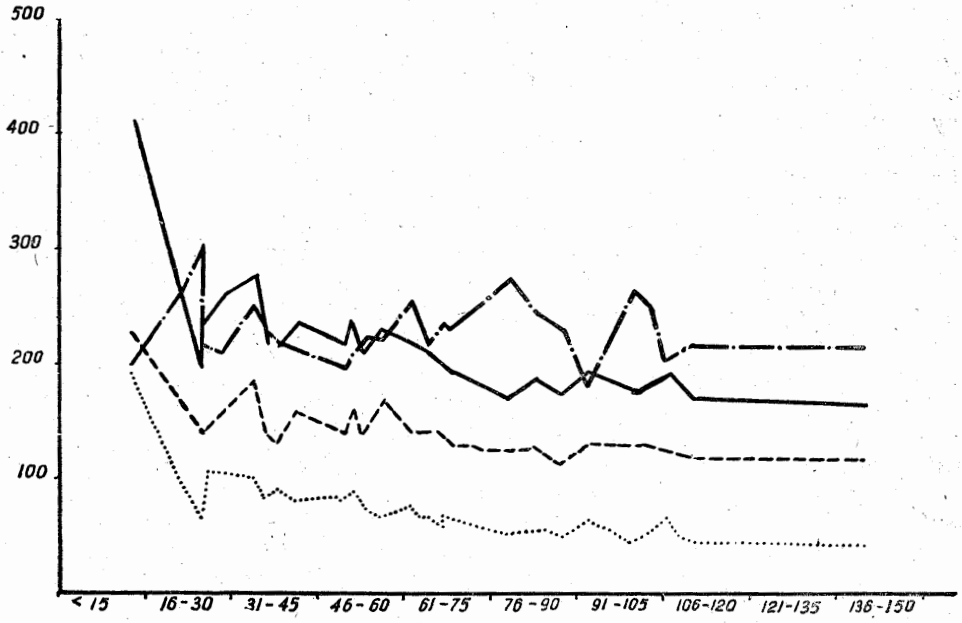

a ha orki średniej
b koszty własne ogółem na 1 traktor 15 KM
c koszty bezpośrednie

Z wykresu 1 wynika, że jakość wykorzystania traktorów wpływa na kształtowanie się kosztów własnych POM. Im lepsze jest wykorzystanie traktorów, tym niższe są koszty własne. Oczywiście, że nie może tu być w pełnym słowa znaczeniu zależności bezwzględnej, od zasady

tej bowiem mogą zachodzić różne odchylenia wynikające ze specyficznych warunków pracy poszczególnych POM (np. przepały paliwa, nadmiernie wysokie koszty remontów itp.).

Wpływ stopnia wykorzystania traktorów na kształtowanie się kosztów własnych jest tak oczywisty, że daje się zauważyć nawet na tle porównywania POM o różnej wielkości, lecz w innym stopniu wykorzystujących traktory. Wskazują na to dane w tablicy 7, w której z podanych wyżej powodów nie przytaczamy wyników POM z województwa warszawskiego.

Dane tablicy 7 wskazują, że w każdym z badanych województw zachodzi ścisła zależność pomiędzy wykorzystaniem parku traktorowego a wysokością kosztów własnych. Charakterystyczną przy tym sprawą jest fakt, że w wielu wypadkach przy przeciętnie mniejszej ilości traktorów na jeden POM koszty własne przeliczone na 1 ha orki średniej są znacznie niższe aniżeli przy większej liczbie traktorów. Przeczy to zatem wyciągniętym poprzednio przez nas wnioskom z tablicy 2, mówiącym, że w zasadzie koszty własne działalności podstawowej POM ulegają zwiększeniu w miarę przechodzenia od większych do mniejszych rozmiarów POM. Sprzeczność jednak pomiędzy tym stwierdzeniem a danymi tablicy 7 jest tylko pozorna. Niższe bowiem koszty własne na 1 ha orki średniej w porównaniu z POM dużymi uzyskały tylko te spośród małych POM, które charakteryzuje szczególnie wysokie wykorzystanie traktorów. Świadczą o tym dane w tablicy 7. POM natomiast małe, które mają niższe wykorzystanie traktorów, uzyskują stosunkowo najwyższe koszty własne.

Jeżeli na podstawie danych tablicy 7 porównywać będziemy ze sobą POM o mniejszej ilości traktorów (27,4 — najmniejszy i 38,8 — największy z tej kategorii POM), to stwierdzić możemy, że niektóre z nich osiągnęły szczególnie wysokie wykorzystanie traktorów. I właśnie tylko te POM osiągnęły również niskie stosunkowo koszty własne.

Były one nawet dużo niższe od kosztów w POM większych, lecz gorzej wykorzystujących traktory. Jeżeli więc porównywać będziemy którykolwiek pod względem wielkości kategorii POM, to te spośród POM, które lepiej wykorzystują traktory, uzyskują lepsze wskaźniki działalności finansowej, tzn. niższe koszty własne.

Należy jednak podkreślić, że szczególnie wysokie wykorzystanie traktorów przez POM małe, posiadające do 40—50 traktorów przeliczeniowych, jest zjawiskiem bardzo rzadkim i należy raczej do wyjątków w szczególnie sprzyjających warunkach pracy.

Charakterystycznym przykładem wyjątkowo sprzyjających warunków dla małego POM, umożliwiających mu lepsze wykorzystanie traktorów i uzyskanie niskich kosztów własnych, może być właśnie POM z województwa wrocławskiego, który w tablicy 7 zajmuje miejsce w grupie wykorzystującej traktory na poziomie 375—400 ha orki średniej na jeden traktor przeliczeniowy. Był to POM w Przewornie, który w 1954 roku posiadał tylko 27,4 traktorów przeliczeniowych. Uzyskane przez ten POM koszty własne 1 ha orki średniej wynosiły, jak wynika z tablicy 7, 147 zł. Były to najniższe koszty w województwie. Wysokie wykorzystanie traktorów przez ten POM spowodowało, że również I grupa POM w tablicy 5 posiada najwyższe wykorzystanie. Drugi

Tabl. 7. **Kształtowanie się kosztów własnych POM zależnie od wykorzystania parku traktorowego w badanych województwach**
(1954 r.)

Grupy POM wg ilości ha orki średniej wykonanej przez 1 traktor przeliczeniowy	Poznańskie			Opolskie			Wrocławskie		
	Koszty ogólne 1 ha orki średniej	Ilość POM	Średnia ilość traktorów przeliczeniowych na 1 POM	Koszty ogólne 1 ha orki średniej	Ilość POM	Średnia ilość traktorów przeliczeniowych na 1 POM	Koszty ogólne na 1 ha orki średniej	Ilość POM	Średnia ilość traktorów przeliczeniowych w 1 POM
125—150	—	—	—	—	—	—	371,1	1	38,8
151—175	285,7	3	38,0	—	—	—	—	—	—
176—200	266,1	4	35,4	201,6	8	74,1	255,8	9	60,3
201—225	231,8	11	45,8	183,8	5	70,1	**214,7**	**11**	**63,0**
226—250	215,8	13	**47,8**	**186,1**	**5**	**70,5**	180,9	9	70,5
251—275	189,1	8	55,9	160,3	2	95,5	191,4	8	77,8
276—300	170,5	4	54,6	—	—	—	183,9	4	72,7
301—325	160,9	1	79,2	—	—	—	168,8	1	102,6
326—350	207,3	1	33,5	—	—	—	—	—	—
351—375	—	—	—	—	—	—	—	—	—
376—400	—	—	—	—	—	—	147,0	1	27,4

jednak POM (Milicz) należący do tej kategorii wykonał na jeden traktor przeliczeniowy tylko 198 ha orki średniej przy kosztach jednostkowych 314,20.

Przyczyną tak niskich jak na tę kategorię POM kosztów własnych w POM Przeworno były głównie małe stosunkowo wydatki na remonty parku traktorowo-maszynowego. Spowodowało to radykalną zmianę struktury kosztów. O ile w strukturze średnich kosztów w województwie najmniejszą pozycję stanowiły wydatki na paliwo i smary oraz wydatki ogólnogospodarcze i administracyjne, a najwyższą wydatki na remonty traktorów i maszyn, to w POM Przeworno najwyższą pozycję stanowiła płaca robotników eksploatacyjnych, a najniższą wydatki na remonty. Szczególnie niskie koszty remontów parku traktorowego spowodowane były tym, że POM ten w 1954 roku dysponował stosunkowo najmniej zużytym parkiem traktorowym, który nie wymagał większych remontów w takim stopniu, jak w pozostałych POM, które posiadały większy odsetek traktorów bardziej zużytych. Rok 1954 dla POM w Przewornie był bowiem pierwszym rokiem jego działalności.

Najniższe w województwie koszty remontów w tym POM wyjaśniają pośrednio, że park traktorowy nie miał większych przestojów i był dobrze wykorzystany. Poza tym nasycenie POM w traktory w stosunku do obsługiwanych użytków spółdzielni produkcyjnych było dużo mniejsze nawet od średniej wojewódzkiej. Wyrażało się ono stosunkiem 168 ha użytków rolnych na jeden traktor 15 KM przy średniej w województwie 106,5 ha.

W takich warunkach istniały większe możliwości lepszego wykorzystania parku traktorowego. Średnio na jeden traktor 15 KM wykonano w ciągu roku 376,8 ha orki średniej (najlepszy wskaźnik w województwie), a plan roczny przekroczono o 17%. W ten sposób POM Przeworno, pracując w odmiennych warunkach, nieporównanie korzystniejszych niż inne POM, uzyskał dużo niższe koszty i lepsze wykorzystanie traktorów niż POM większe tego województwa.

O tym, że niskie koszty i wysokie wykorzystanie traktorów w małych POM należą do sporadycznych wypadków, świadczą również dane tablicy 7, z których wynika, że przeciętna mniejsza ilość traktorów znajduje się przeważnie w grupach o niższym ich wykorzystaniu. I odwrotnie, w grupach POM o wyższych wskaźnikach wykorzystania traktorów przeważają liczebnie POM duże.

Na lepsze wykorzystanie traktorów w POM dużych wskazują również dane w tablicach 2 i 5. Zjawisko to można między innymi wyjaśnić tym, że w ślad za rosnącą w tych POM ilością traktorów postępuje wzrastająca ilość maszyn i narzędzi rolniczych. Zwiększa to możliwości lepszego agregatowania sprzętu przy różnych pracach, lepszej organizacji pracy, ułatwia wymianę maszyn ulegających awariom itp. W rezultacie zmniejszają się przestoje parku traktorowego i podnosi się jego wykorzystywanie.

Prowadzi to w rezultacie do obniżki kosztów własnych szczególnie w pozycji kosztów pośrednich. Przy lepszym wykorzystaniu traktorów zmniejszają się także koszty bezpośrednie na 1 ha orki średniej, dobremu bowiem wykorzystaniu traktorów towarzyszy również dobra organizacja pracy. Dzięki temu zmniejsza się zużycie paliwa na przykład

na dojazdy do pracy i nieuzasadnione przejazdy traktorami w czasie pracy. Konsekwencją dobrej organizacji pracy jest także odpowiednie wykorzystanie czasu pracy, które daje wzrost płac za wykonanie norm zmianowych i zmniejszenie opłaty za czas efektywnie nie przepracowany. W rezultacie więc lepsze wykorzystanie traktorów prowadzi do zmniejszenia kosztów własnych 1 ha orki średniej — głównie w POM większych, gdyż mają one lepsze ku temu warunki aniżeli POM małe, które bez względu na warunki, w jakich pracują we wszystkich rejonach społeczno-gospodarczych kraju, mają szczególnie wysokie koszty własne działalności podstawowej. Działalność POM małych w rezultacie naraża skarb państwa na niewspółmiernie wysokie (w stosunku do większych POM) wydatki. Wyniki natomiast, jakie uzyskują, są znikome.

W związku zatem z dużymi kosztami własnymi w ekonomice tych POM jako przedsiębiorstw nie może być mowy o jakimkolwiek stopniu rentowności. Sprawę tę w pewnym stopniu wyjaśniają dane tablicy 8, obrazujące wysokość kosztów własnych 1 q zboża pobieranego za pracę POM.

Tabl. 8. **Wysokość kosztów własnych 1 q zboża (w przeliczeniu na żyto) należnego za pracę POM w 1954 r.**

Grupy POM wg ilości traktorów przeliczeniowych	Woj. opolskie		Woj. poznańskie	
	Koszty 1 q zboża w zł	% wykonania ha orki średniej w pracach polowych i w omłotach	Koszty 1 q zboża w zł	% wykonania ha orki średniej w pracach polowych i w omłotach
16— 30	474,2	**98,2**	577,5	97,4
31— 45	402,7	**97,2**	629,8	97,6
46— 60	560,8	92,6	516,8	**98,7**
61— 75	385,9	80,3	459,4	**98,4**
76— 90	294,7	**98,9**	318,9	**99,1**
91—105	227,2	**99,4**	292,6	**99,8**
106—120	223,9	97,8		
121—135	—	—		
136—150	239,6	93,2		

Podając dane w tablicy 8 zastrzegamy się, że koszty 1 q zboża pobieranego przez POM w formie opłat za pracę zależne są nie tylko od wielkości kosztów własnych, ale również od globalnej ilości kwintali należnego za prace POM zboża. Wiadomo natomiast, że opłata w zbożu pobierana jest tylko za niektóre prace, przy i w zależności od użytkowników jednoczesnym zróżnicowaniu taryfy opłat za jednostkę pracy. Stąd też zdajemy sobie sprawę, że na koszty 1 q zboża poza wysokością kosztów własnych wpływa również ilość prac wykonanych u indywidualnych chłopów oraz struktura wykonanych prac.

Nie dysponujemy jednak obecnie dla wyjaśnienia tej sprawy odpowiednimi danymi i dlatego ograniczamy się tylko do pokazania wskaźników procentowego wykonania prac polowych i omłotów w stosunku

do ogólnej ilości prac. Pozwala to tylko w pewnym przybliżeniu ustalić, które POM posiadały zbliżoną strukturę prac.

Porównując więc ze sobą poszczególne grupy POM o zbliżonej strukturze prac polowych i omłotów (w tablicy 8 podkreślone) dojdziemy do wniosku, że koszty własne pobieranego od użytkowników zboża za pracę POM poważnie przekraczają ceny zboża przy skupie wolnorynkowym. Należy jednak zaznaczyć, że nie dotyczy to wszystkich POM. O ile na przykład wskaźnik kosztów własnych 1 q zboża za pracę kształtuje się bardzo niekorzystnie dla POM mniejszych (16—60 traktorów przeliczeniowych), to jednak w POM posiadających powyżej 75—80 traktorów przeliczeniowych jest on bardzo zbliżony do cen wolnorynkowych.

Można więc powiedzieć, że POM duże w odróżnieniu od mniejszych znajdują się na granicy najniższej rentowności, lub też są nawet w pewnym stopniu rentowne. Niestety, jak dotychczas, POM tych jest niewiele i stanowią one zdecydowaną mniejszość wśród funkcjonujących obecnie w kraju. W 1954 roku było ich około 23,7% ogólnej ilości POM.

O ogólnym charakterze funkcjonujących dotychczas POM w kraju decydowały nie POM duże o wysokiej koncentracji techniki, które mają do zanotowania stosunkowo dobre wykorzystanie parku traktorowego i dużo niższe koszty, lecz POM małe. Będąc najliczniejszą kategorią POM występującą we wszystkich województwach kraju, kształtowały one ogólną opinię o całym systemie pomocy, jakiej udzielają POM zespołowym oraz indywidualnym gospodarstwom chłopskim w dziedzinie rozwoju produkcji rolniczej. Jest więc rzeczą zupełnie zrozumiałą, że skoro ośrodki te szczególnie źle wykorzystywały park traktorowy i miały nadmiernie wysokie koszty swej działalności, to opinia o pracy tych POM nie może być korzystna. To niezadowolenie z pracy tych POM przenoszono również na inne. Sprawia to wrażenie, jakoby wszystkie bez wyjątku POM nie spełniały należycie swych zadań, źle wykorzystywały przydzielony im przez państwo park traktorowo-maszynowy i narażały skarb państwa na duże wydatki wynikające z wysokich kosztów działalności podstawowej POM. Kształtująca się już od szeregu lat pod wpływem rzeczywiście złych wyników gospodarczo-finansowych większości małych POM (często nawet karłowatych, odpowiadających mocy produkcyjnej kilku zaledwie brygad traktorowych) opinia doprowadza w wielu wypadkach do tego, że zaczyna się kwestionować słuszność tej formy mechanizacji.

Wydaje się jednak, że znając skutki zarówno gospodarcze, jak i finansowe dotychczasowej działalności POM należy szukać przede wszystkim źródeł i przyczyn, które je powodowały, badając jednocześnie, w jakim stopniu poszczególne POM wpływają na kształtowanie się ekonomiki POM w ogólnej gospodarce narodowej. Nasze skromne jeszcze doświadczenia w tej dziedzinie wskazują, że POM większe, tzn. dysponujące większą ilością parku traktorowo-maszynowego i większym jego asortymentem, przedstawiają zupełnie inną, a zarazem wyższą jakość przedsiębiorstwa. Mają one większe możliwości i lepsze warunki organizowania pomocy gospodarstwom chłopskim i prowadzenia walki o stałe polepszenie wskaźników gospodarczych i finansowych swej działalności. Możliwości te stają się konkretną rzeczywistością, wskazuje właśnie na

to szereg przytoczonych tu danych. Wynika z nich, że POM posiadające ponad 60 traktorów przeliczeniowych uzyskują przy wyraźnie lepszym wykorzystaniu traktorów stosunkowo niskie koszty działalności podstawowej. POM te mające stosunkowo dobre wyniki w odróżnieniu od mniejszych, które wywierają ujemny wpływ na ekonomiczne i produkcyjne efekty POM w skali krajowej, dużo lepiej spełniają swe zadania i stanowią materialną przesłankę szybszego rozwoju gospodarki zespołowej i mechanizacji podstawowych prac w gospodarstwach indywidualnych. Ze względu na niższe koszty własne zapewniają one również wyższą społeczną opłacalność produkcji rolniczej, w wytwarzaniu której biorą istotny udział.

Oczywiście nie oznacza to zaniechania wysiłków zmierzających do stałego polepszenia stylu i wyników pracy POM o większych rozmiarach. Mają one wiele jeszcze niedociągnięć zarówno natury gospodarczej, jak i organizacyjnej, których usunięcie zapewni dopiero na przyszłość lepsze wyniki.

Nawiązując do danych dotyczących kształtowania się kosztów w zależności od stopnia wykorzystania traktorów, pragniemy zwrócić uwagę na jeden z bardzo charakterystycznych szczegółów, widocznych w tablicy 7. Obserwując mianowicie zmniejszające się koszty własne 1 ha orki średniej w miarę zwiększającego się wykorzystania traktorów (większej ilości wykonanych hektarów orki średniej na jeden traktor przeliczeniowy), zauważyć można, że w każdym z badanych województw istnieje pewnego rodzaju punkt graniczny oddzielający POM o szczególnie wysokich kosztach własnych od POM o stosunkowo niższych kosztach 1 ha orki średniej. Punktem tym, a właściwie granicą, jest wykorzystanie traktorów odpowiadające poziomowi 226—250 ha orki średniej.

Podane w tablicach 9—14 liczby wyjaśniają przede wszystkim, że na wysokość kosztów własnych poszczególnych POM w bardzo poważnym stopniu wpływa stopień wykorzystania traktorów. Poszczególne tablice podają grupy POM o zbliżonej do siebie wielkości, stąd też należy stwierdzić, że zmniejszenie się kosztów własnych POM, w miarę jak wzrasta wykorzystanie traktorów, jest zjawiskiem powszechnym w POM o różnej wielkości. Jest przy tym rzeczą bardzo charakterystyczną, że w poszczególnych grupach wielkościowych POM koszty własne 1 hektara orki średniej szczególnie szybko maleją po przekroczeniu minimalnego dla danej grupy stopnia wykorzystania traktorów. Podkreślamy to „dla danej grupy", gdyż jak wynika z poszczególnych tablic, ten minimalny stopień wykorzystania kształtuje się dla każdej pod względem wielkości grupy POM na innym poziomie.

Według danych tablicy 7, które przedstawiają POM o różnej wielkości, minimalny stopień wykorzystania traktorów sięgał poziomu około 225 ha orki średniej na jeden traktor przeliczeniowy. Z danych natomiast zamieszczonych w tablicach 9 do 14, które przedstawiają poszczególne grupy wielkościowe POM oddzielnie (minimalny ze względu na wysokość kosztów), poziom wykorzystania traktorów przedstawia się następująco:

Tabl. 9. **Struktura kosztów 1 ha orki średniej w POM od 16 do 30 traktorów przeliczeniowych**

Województwo	Ilość POM	Przeciętna ilość traktorów 15 KM w POM	Ilość ha orki średniej na 1 traktor	Koszty 1 ha orki średniej								Ogółem koszty 1 ha orki średniej
				Paliwo i smary	Płace pracowników eksploatacyjnych	Płace pracowników remontowych	Pozostałe koszty remontowe	Razem koszty bezpośrednie	Płace pracowników	Pozostałe koszty administracyjne	Razem koszty administracyjne	
Gdańsk	2	22	314	26	70	15	41	162	59	27	86	248
Bydgoszcz	4	22	280	37	68	14	42	161	77	46	123	284
Warszawa	14	21	262	30	53	30	58	171	67	40	107	278
Opole	5	24	254	31	55	17	33	136	59	24	83	219
Poznań	9	28	238	31	60	23	35	149	56	29	85	234
Łódź	10	21	225	35	63	26	81	205	87	44	131	336
Białystok	6	21	199	31	62	33	44	160	81	44	125	285
Kraków	5	20	198	36	56	33	58	183	96	57	153	336
Wrocław	1	23	193	25	60	22	72	179	95	33	128	307
Rzeszów	6	19	187	39	74	39	68	220	113	51	164	384
Olsztyn	3	24	181	37	65	13	34	149	74	37	121	270
Kielce	10	21	168	34	75	36	93	238	106	63	169	407
Lublin	14	23	158	38	72	32	67	209	97	69	166	375
Katowice	6	24	154	41	72	31	80	224	88	87	175	399

Tabl. 10. **Struktura kosztów 1 ha orki średniej w POM od 31 do 45 traktorów przeliczeniowych**

Województwo	Ilość POM	Przeciętna ilość traktorów w POM	Ilość ha na 1 traktor	Koszty 1 ha orki średniej								Ogółem koszty 1 ha orki średniej
				Paliwo i smary	Płace pracowników eksploatacyjnych	Płace pracowników remontowych	Pozostałe koszty remontowe	Razem koszty bezpośrednie	Płace pracowników administracyjnych	Pozostałe koszty administracyjne	Razem koszty administracyjne	
Warszawa	5	35	249	28	66	27	60	181	55	37	92	273
Bydgoszcz	12	37	246	33	66	19	43	161	51	31	82	243
Poznań	19	37	235	29	59	19	41	148	53	23	76	224
Wrocław	8	40	234	33	60	19	36	148	58	18	76	224
Opole	3	41	225	33	59	15	33	140	49	22	71	221
Łódź	3	3	215	32	62	20	90	204	70	38	108	312
Gdańsk	6	38	212	36	69	17	73	195	59	28	87	282
Olsztyn	16	38	209	34	68	18	55	175	60	33	93	268
Zielona Góra	10	38	203	37	70	16	53	176	57	25	82	258
Szczecin	3	37	187	36	66	29	55	186	19	64	83	269
Rzeszów	2	32	182	27	65	41	92	225	79	44	123	348
Koszalin	7	38	174	36	78	22	49	185	59	35	94	279
Katowice	4	35	168	34	66	21	76	197	73	51	124	321
Białystok	4	34	167	31	63	35	53	182	82	45	127	309
Lublin	7	37	164	37	67	30	63	197	66	50	116	313

Tabl. 11. **Struktura kosztów 1 ha orki średniej w POM od 46 do 60 traktorów przeliczeniowych**

Województwo	Ilość POM	Przeciętna ilość traktorów w POM	Ilość ha na 1 traktor	Koszty 1 ha orki średniej								Ogółem koszty 1 ha orki średniej
				Paliwo i smary	Płace pracowników eksploatacyjnych	Płace pracowników remontowych	Pozostałe koszty remontowe	Razem koszty bezpośrednie	Płace pracowników administracyjnych	Pozostałe koszty administracyjne	Razem koszty administracyjne	
Warszawa	3	53	264	28	66	19	47	160	47	27	74	234
Opole	2	54	259	29	58	15	45	147	40	13	53	200
Poznań	6	53	243	32	63	19	38	145	45	15	60	212
Bydgoszcz	6	53	238	32	62	18	44	156	42	23	65	221
Gdańsk	6	55	237	32	64	19	49	164	41	23	64	228
Łódź	1	51	231	36	58	24	65	183	52	30	82	265
Wrocław	10	52	215	30	55	17	43	145	50	21	71	216
Zielona Góra	7	54	209	32	59	18	53	162	88	21	109	271
Białystok	2	48	204	32	72	24	48	176	61	38	99	275
Szczecin	8	56	199	32	65	22	62	181	29	40	69	250
Olsztyn	6	48	175	36	62	19	54	209	52	33	85	294
Rzeszów	1	56	175	35	80	35	78	228	58	36	94	322
Koszalin	3	56	143	35	74	27	73	209	53	26	79	288
Lublin	3	51	107	47	73	41	89	250	85	62	147	397

Tabl. 12. **Struktura kosztów 1 ha orki średniej w POM od 61 do 75 traktorów przeliczeniowych**

Województwo	Ilość POM	Przeciętna ilość traktorów w POM	Ilość ha na 1 traktor	Koszty 1 ha orki średniej								Ogółem koszty 1 ha orki średniej
				Paliwo i smary	Płace pracowników eksploatacyjnych	Płace pracowników remontowych	Pozostałe koszty remontowe	Razem koszty bezpośrednie	Płace pracowników administracyjnych	Pozostałe koszty administracyjne	Razem koszty administracyjne	
Opole	2	62	331	28	43	6	34	121	31	12	43	164
Gdańsk	3	70	301	29	56	39	41	165	29	11	40	205
Bydgoszcz	8	65	263	33	58	16	45	132	37	21	58	190
Rzeszów	2	67	254	29	55	30	52	166	42	29	71	237
Wrocław	9	70	238	30	48	13	35	126	37	14	51	177
Szczecin	6	72	222	30	61	17	52	160	19	33	52	212
Poznań	8	68	217	30	54	16	35	135	35	14	49	184
Koszalin	4	68	205	27	63	24	42	156	41	22	63	219
Białystok	1	63	204	27	44	33	38	142	43	30	73	215
Zielona Góra	3	72	164	39	70	19	56	184	44	16	60	244
Lublin	2	66	148	38	72	27	53	190	51	38	89	279

Tabl. 13. **Struktura kosztów 1 ha orki średniej w POM od 76 do 90 traktorów przeliczeniowych**

Województwo	Ilość POM	Przeciętna ilość traktorów w POM	Ilość ha na 1 traktor	Koszty 1 ha orki średniej								Ogółem koszty 1 ha orki średniej
				Paliwo i smary	Płace pracowników eksploatacyjnych	Płace pracowników remontowych	Pozostałe koszty remontowe	Razem koszty bezpośrednie	Płace pracowników administracyjnych	Pozostałe koszty administracyjne	Razem koszty administracyjne	
Gdańsk	2	81	356	29	63	12	49	143	48	8	56	199
Poznań	2	80	317	31	58	9	29	127	33	8	41	168
Wrocław	7	85	244	31	54	15	40	140	35	12	47	187
Szczecin	5	82	238	29	58	16	55	158	16	27	41	201
Opole	4	78	254	30	48	13	38	129	33	13	46	175
Zielona Góra	1	86	233	31	52	14	58	155	40	9	49	204
Koszalin	3	83	200	31	66	24	60	181	39	22	61	242
Rzeszów	2	80	153	37	60	33	56	186	57	25	82	268
Białystok	1	76	141	29	63	23	91	206	32	33	65	271
Lublin	3	88	131	45	65	27	58	195	45	44	89	284

Tabl. 14. **Struktura kosztów 1 ha orki średniej w POM powyżej 90 traktorów przeliczeniowych**

Województwo	Ilość POM	Przeciętna ilość traktorów w POM	Ilość ha na 1 traktor	Koszty 1 ha orki średniej								Ogółem koszty 1 ha orki średniej
				Paliwo i smary	Płace pracowników eksploatacyjnych	Płace pracowników remontowych	Pozostałe koszty remontowe	Razem koszty bezpośrednie	Płace pracowników administracyjnych	Pozostałe koszty administracyjne	Razem koszty administracyjne	
Opole	4	118	253	28	55	10	34	127	22	12	34	161
Szczecin	4	105	223	30	62	15	55	162	11	33	44	206
Wrocław	8	105	214	30	50	13	40	133	34	14	48	181
Rzeszów	1	92	201	28	56	31	59	174	29	15	44	218
Koszalin	4	95	183	35	67	23	46	171	48	29	77	248

W grupie POM	16—30	traktorów przel.	(tabl. 9)	około	— 225	ha orki średniej na 1 traktor przeliczeniowy
„ „ „	31—45	„ „	(tabl. 10)	„	— 215	„
„ „ „	46—60	„ „	(tabl. 11)	„	— 209	„
„ „ „	61—75	„ „	(tabl. 12)	„	— 205	„
„ „ „	76—90	„ „	(tabl. 13)	„	— 200	„
„ „ „	powyżej 90	„ „	(tabl. 14)	„	— 201	„

Z przedstawionego zestawienia wynika, że nazwany przez nas minimalny stopień wykorzystania traktorów (ilość ha orki średniej wykonanej na 1 hektar przeliczeniowy) zmniejszą się, w miarę jak wzrasta wielkość POM. Oznacza to, że POM większych rozmiarów uzyskać mogą obniżkę kosztów własnych przy stosunkowo mniejszych wysiłkach niż POM o mniejszych rozmiarach. Potwierdza się więc nasz wniosek, że POM większe uzyskują niższe koszty własne i mają większe możliwości skuteczniejszego prowadzenia walki o ich obniżkę. Składa się na to wiele omówionych już poprzednio przyczyn. Szczególne znaczenie ma to, że niskie koszty własne w POM dużych wynikają już z samego faktu wykonywania przez nie większej ogólnie ilości prac, niezależnie od stopnia wykorzystania traktorów. Należy jednak stwierdzić (co jest rzeczą bardzo charakterystyczną), że w grupach POM o wyższej koncentracji parku traktorowego ośrodki te, które uzyskują niską wydajność traktorów, mają również stosunkowo wyższe koszty własne (tablice 13 i 14). Świadczy to o tym, że zorganizowanie dużego POM nie gwarantuje samo przez się uzyskania niższych kosztów, ale jest dopiero początkiem pracy nad podniesieniem efektywności ekonomicznej POM jako przedsiębiorstwa i stosowanej przez niego mechanizacji. Również i w tych POM konieczna jest praca nad wzrostem wykorzystania traktorów i walka z wszelkiego rodzaju niedociągnięciami i usterkami. Należy jednak zaznaczyć, że walka ta jest dużo łatwiejsza w większych niż w małych POM. Duże więc POM z punktu widzenia kosztów są bardziej racjonalne od małych. Zachodzi jednak praktyczna konieczność określenia, jaka wielkość POM jest najbardziej racjonalna.

Nie ulega wątpliwości, że zróżnicowanie poszczególnych POM pod względem ich wielkości (rozmiarów i profilu produkcji) jest konieczne i uzasadnione zmiennością warunków przyrodniczo-ekonomicznych, w jakich one pracują. Byłoby więc niesłusznie twierdzić, że możliwość planowego regulowania rozmiarów POM przez państwo oznacza konieczność całkowitego zrównania wszystkich POM pod względem ich wielkości (zdolności produkcyjnej). A takie wnioski mogą się nasuwać, chciażby na przykład w związku z tym, że jak wykazują dane w poszczególnych tablicach, im większy POM, tym koszty własne jego działalności są mniejsze. Stąd też można, zdawałoby się, przystąpić do organizowania tylko i wyłącznie POM o największych rozmiarach (możliwych do osiągnięcia w obecnych warunkach).

Wydaje się jednak, że takie wnioski byłyby zbyt jednostronne i niesłuszne. Jest rzeczą niewątpliwą — potwierdzają to dane liczbowe — że im większa jest (w pewnych granicach) zdolność produkcyjna POM, tym niższe są jego jednostkowe koszty własne. Niemniej jednak największe, lecz optymalne rozmiary POM będą inne w różnych warunkach

produkcyjnych. Dlatego najogólniej można powiedzieć, że pewne zróżnicowanie POM pod względem ich wielkości jest konieczne i uzasadnione. Stopień jednak tego zróżnicowania powinien być odbiciem stopnia zmienności warunków istniejących pomiędzy poszczególnymi POM, które kształtują ekonomiczno-społeczny charakter obsługiwanych przez te POM terenów. Mało istotnym pod tym względem różnicom pomiędzy rejonami poszczególnych POM winno towarzyszyć niewielkie ich zróżnicowanie pod względem optymalnej wielkości. I odwrotnie, duże zróżnicowanie POM pod względem ich wielkości może mieć swoje uzasadnienie tylko w odmiennym charakterze warunków produkcyjnych i terenowych poszczególnych rejonów kraju.

Jeśli chodzi o charakter i kierunek produkcji w badanych przez nas województwach, to wydaje się, że zachodzące między nimi pod tym względem różnice są nieznaczne i nie stanowią jeszcze przyczyny, która tłumaczyłaby konieczność większego różnicowania POM pod względem ich wielkości. Sprawę tę w poważnym stopniu wyjaśniają nam dane tablicy 15, które obrazują strukturę użytków rolnych w poszczególnych województwach.

Tabl. 15. **Struktura użytków rolnych w % w 1954 r.**

Województwo	Spółdzielnie produkcyjne			Gospodarstwa indywidualne		
	Grunty orne	Łąki i pastwiska	Razem użytki rolne	Grunty orne	Łąki i pastwiska	Razem użytki rolne
Warszawskie	81,8	18,3	100	80,1	19,9	100
Poznańskie	87,3	12,7	100	82,3	17,7	100
Wrocławskie	81,9	18,1	100	80,7	19,3	100
Opolskie	86,1	13,9	100	84,3	15,7	100

Jak wynika z danych tablicy 15, struktura użytków rolnych w poszczególnych województwach jest zróżnicowana w małym tylko stopniu. A zatem nie ona zaważyła na dość dużym zróżnicowaniu POM pod względem ich wielkości. Charakterystycznym przy tym jest fakt, że przeciętna wielkość jednego POM w województwie warszawskim jest 2,5 razy mniejsza od przeciętnej wielkości jednego POM w województwie wrocławskim, chociaż pod względem struktury użytków rolnych nie ma zasadniczych pomiędzy tymi województwami różnic.

Podstawą do zróżnicowania wielkości POM w poszczególnych województwach nie mogła być również struktura zasiewów. Jak wskazują dane w tablicy 16, różnice zachodzące w poszczególnych grupach zasiewów pomiędzy województwami są mało istotne.

Oczywiście, że wyróżniające się strukturą zasiewów województwo warszawskie przedstawia rejon o odmiennym nieco charakterze produkcji. Więcej zbóż, a mniej przemysłowych obniża zapotrzebowanie na pracę w stosunku do jednostki powierzchni. Mniejsze zapotrzebowanie na prace zmniejsza z kolei nakłady pracy POM, co przy określonym promieniu działania POM oznacza mniejszą ilość potrzebnych do pracy traktorów. Porównując jednak strukturę zasiewów tego województwa ze strukturą województwa wrocławskiego, zauważyć można, że naj-

Tabl. 16. **Struktura zasiewów w % w 1954 r.**

Województwo	Zbożowe	Strączkowe na ziarno	Przemysłowe		Ziemniaki	Pastewne	Inne uprawy
			ogółem	buraki cukrowe			
Warszawskie	65,0	3,3	3,5	2,1	8,3	15,0	4,9
Poznańskie	60,5	5,0	10,3	5,7	11,6	9,9	2,7
Wrocławskie	63,7	2,4	12,3	6,8	8,5	10,0	3,1
Opolskie	63,0	3,3	11,6	6,0	9,4	11,2	1,5

większe różnice występują w zasiewach roślin przemysłowych i ziemniaków. Ten natomiast fakt wpływa nie tyle na różnice w ilości traktorów, co na strukturę parku traktorowego POM (traktory do upraw międzyrzędowych). O ilości traktorów w POM decyduje przede wszystkim zapotrzebowanie na pracę w okresie szczytowego na nią zapotrzebowania. Jest nim w każdym z wymienionych województw okres żniwny. Pod względem jednak ilości zbożowych zachodzące różnice są nieznaczne, dlatego też nie wyjaśniają konieczności organizowania POM o różnej wielkości.

Głównym czynnikiem, który zaważył na zróżnicowaniu wielkości POM, był stopień rozwoju spółdzielczości produkcyjnej. Jeśli na tym tle rozpatrywać rozmieszczenie POM w kraju, to stwierdzić należy, że małe POM (w tablicy 1 grupa I) rozmieszczane są głównie w województwach o niskim stopniu uspółdzielczenia gospodarki chłopskiej. I tak na przykład w województwie kieleckim liczba POM o mocy do 15 traktorów przeliczeniowych wynosiła w 1954 roku 47%, w krakowskim — 70%.

Rozpatrując rozmieszczenie wielkości POM w badanych województwach w 1954 roku na tle stopnia uspółdzielczenia gospodarki chłopskiej, stwierdzić można ścisły między nimi związek. Im większy jest stopień uspółdzielczenia, tym koncentracja parku traktorowego jest większa (większa przeciętna ilość traktorów w jednym POM). Wskazują na to dane w tablicy 17, które dotyczą trzech badanych województw (wyłączono województwo opolskie o zbliżonym do województwa wrocławskiego procencie uspółdzielczenia gospodarki chłopskiej).

Tabl. 17. **Stopień uspółdzielczenia gospodarki chłopskiej w 1954 r.**

Województwo	Przeciętna ilość traktorów w 1 POM	% uspółdzielczenia gospodarki chłopskiej		
		Użytki rolne	Ilość wsi	Liczba gospodarstw
Warszawskie	26,8	1,7	1,1	5,9
Poznańskie	47,8	12,5	37,9	9,1
Wrocławskie	67,2	27,8	76,7	25,6

Małe rozmiary POM pod względem ilości traktorów w województwie warszawskim odpowiadają zatem niskiemu stopniowi uspółdzielczenia gospodarki chłopskiej. Analogicznie — największa przeciętna ilość trak-

torów w jednym POM w województwie wrocławskim odpowiada najwyższemu stopniowi uspółdzielczenia gospodarki chłopskiej przytoczonych województw. Stopień natomiast uspółdzielczenia gospodarki chłopskiej w województwie poznańskim, zajmujący pośrednie miejsce wśród porównywanych okręgów, znajduje swoje odbicie w pośrednim również poziomie wielkości POM.

Z przedstawionych materiałów wynika, że wielkość i rozmieszczenie organizowanych dotychczas POM w poszczególnych rejonach kraju uzależnione były głównie od rozwoju spółdzielczości produkcyjnej. Najogólniej przejawiało się to w tym, że na terenach mniej uspółdzielczonej gospodarki chłopskiej przeważały POM małe, a na terenie o wyższym stopniu uspółdzielczenia — POM o większej liczbie traktorów. Było to najprawdopodobniej konsekwencją tego, że przy nieznacznym obecnie zróżnicowaniu poszczególnych rejonów kraju pod względem kierunków i struktury produkcji rolniczej stopień rozwoju spółdzielczości produkcyjnej (a zwłaszcza ilość uspółdzielczonych użytków rolnych) był tym czynnikiem, który w decydujący sposób określał i wpływał na warunki pracy POM. Głównym bowiem odbiorcą pracy POM we wszystkich rejonach kraju (mniej lub więcej uspółdzielczonych) były spółdzielnie produkcyjne. Im więcej obejmowały one użytków rolnych w danym rejonie, tym większe istniało zapotrzebowanie na pracę POM i większą ilość traktorów.

To słuszne na ogół stanowisko, rozumiane jednak często w sposób sztywny i dosłowny, było źródłem szeregu popełnionych błędów przy podejmowaniu decyzji w zakresie rozmieszczenia i wielkości POM.

Na terenach bowiem mniej uspółdzielczonych należy w pracach POM uwzględnić w większym stopniu potrzeby gospodarstw indywidualnych. A zatem odbiorcami prac POM nie mogą być tylko i wyłącznie spółdzielnie produkcyjne, lecz w dużym stopniu również gospodarstwa indywidualne. W tym celu należy jedynie zwrócić uwagę na wyposażenie POM w odpowiedni park traktorowo-maszynowy nadający się do pracy na mniejszych rozmiarach pól chłopów indywidualnych.

Chodzi tu głównie o traktory z narzędziami zawieszanymi (z podnośnikiem hydraulicznym). Pozwoli to na wykonanie większej ilości prac w gospodarstwach indywidualnych, co z kolei umożliwi podniesienie minimalnej wielkości POM, przy której zarówno koszty własne, jak i wykorzystanie traktorów kształtują się na znacznie korzystniejszym poziomie niż w POM o zbyt małej wielkości.

Z danych w tablicy 2 wynika, że trzecia i czwarta grupa wielkościowa POM są jak gdyby punktem przesilenia jakości POM jako przedsiębiorstwa. Mniejsze POM uzyskują stosunkowo wysokie koszty, a większe POM uzyskują koszty znacznie mniejsze.

Wydaje się więc, że minimalna wielkość POM powinna wahać się w granicach 50—60 traktorów przeliczeniowych. Wskazują na to również dane w tablicy 5, z której wynika, że POM we wszystkich badanych województwach posiadające mniejszą ilość traktorów charakteryzują gorsze wyniki, POM natomiast przekraczające tę granicę wielkości uzyskują znacznie lepsze wskaźniki.